

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 129 2008

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2009 och för recensioner 1 september 2009.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Magnus Ullén.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-26-1

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2009

Pengar, dygd och vänskap

Georg Stiernhielms Idyllion Anacreoticum

AV MIA ANNELI LENGBORG

Den svenska skaldekonstens fader, Georg Stiernhielm, diktade på svenska under ungefär ett decennium, men på sitt huvudsakliga arbetsspråk, latin, under större delen av sitt liv. Hans mest spridda och lästa latindikt var *Idyllion Anacreoticum*, men trots detta har dikten inte bestått med någon mer heltäckande analys.¹ Denna uppsats vill bidra till en djupare förståelse av denna för Stiernhielms latinpoesi representativa dikt genom en studie av dess stil, genre, motiv, temata och tillkomsthistoria. Analysen kommer att visa hur Stiernhielms diktkomposition från stilistiska drag och struktur till motivval och persongalleri bygger på ett betydelsemättat komplementärt tänkande. Dessutom vill jag med *Idyllion* som exempel belysa hur Stiernhielms historiska verklighet, liksom hans etymologiska och filosofiska tankar, tydligt återspeglas även i hans poesi.

1656 skrev Stiernhielm *Idyllion Anacreoticum* som tack till två av de ytterst fåtaliga vänner som hjälpt honom då han efter ett ryskt anfall på Livland tvingats fly från sitt gods där och återkommit utblottad till Sverige. Den första kända tryckta utgåvan av *Idyllion* härstammar från 1658. Dikten bifogades då sambunden med en av de tre kända varianterna av förstautgåvan av *Hercules*.² Titel och dedikation har i denna utgåva följande lydelse: *Georgi Stiernhielmi Idyllion. Anacreoticum Ad viros Nobiles Danielelem Behmer, & Joachimum Schyttehielm Secretarios Regios, Fratres & Amicos, veros probatos*.³ Ett flertal senare tryck finns också att tillgå, och flera varianter av dedikationen förekommer; den hålls oftast i mer allmänna ordalag utan angivande av några personnamn.⁴

Inledningsvis vill jag återge dikten i sin helhet i både latinsk och svensk språkdräkt. Den latinska texten följer Svenska Vitterhetssamfundets Stiernhielmutgåva.⁵ Den svenska parallellöversättningen är min egen. Jag har valt att behålla originalets versmått och vissa typiska stildrag, men att använda modern svensk vokabulär.⁶

Georgii Stiernhielmi
Idyllion Anacreoticum

Ad viros nobiles Daniele Behmer
et Joachimum Schyttehielm
Secretarios regios,
fratres et amicos,
veros probatos.

Interlocutores: ORESTES et MENALCAS

ORESTES.

Si qua parentur arte
Quaeris, Menalca, A m i c i,
Paucis docebo: V i r t u s
Celebrata et antecellens
Doctrina agreste vulgus; 5
Morum elegantiorum,
Sine fuce et arte et astu,
Festivus usus; aequa
Mens omnibus; serenus
Vultus, loquela dulcis; 10
Minimeque amara lingua,
Eademque casta, verax;
Sales, joci, lepores,
Hora et loco decentes;
Studiumque H o n e s t i; et acer 15
Bene de omnibus merendi
Ardor; tacenda scire
Tacere, non secus quam
Loqui loquenda; Vita
Honestam neminique 20
Gravis aut molesta; Fama in-
Taminata; nomen absque
Labe, inclytum bonumque;
Fidesque sarta tecta.
Haec sunt, sodalis, haec sunt 25
Momenta, causae et artes,
Quae gratiae, favores
Parantur atque A m i c i.
An Delphico profecta
Oraculo haecce dicta 30

Anakreontisk idyll
av Georg Stiernhielm

Till adelsmännen Daniel Behmer
och Joachim Skyttehielm,
kungliga sekreterare,
bröder och vänner,
verkligen beprövade.

Personer: ORESTES och MENALCAS

ORESTES:

Menalcas, om du frågar
hur vänner bäst kan vinnas
helt kort skall jag berätta:
Med firad dygd och bildning
som skiljer dig från mängden, 5
fint sätt, och vettigt använt,
från dubbelspel befriat,
från baktankar och ränker,
med jämnt humör mot alla
med uppsyn ljus och ljuvt tal 10
ja, ärligt, sanningsenligt
och rensat från sarkasmer,
med skämt och skoj och upptåg
för tid och plats väl valda
Med strävan efter heder 15
och kraftfull glöd att alltid
mot alla handla riktigt
att hålla mun när så krävs
men tala när det tarvas.
Ett liv i heder, aldrig 20
till last och tyngd för någon,
ett fläckfritt namn, och utan
en fläck ditt rykte, tilltron
till dig helt välbehållen.
Min vän, med dessa medel, 25
talanger och metoder,
med dessa kan du säkert
nå framgång, vinst och vänner.
Visst låter det, Menalcas,
som svar ifrån oraklet 30

Et veriora vero
Existimas, Menalca?

MENALCAS.

Ut Delphico profecta
Oraculo haecce dicta
Et veriora vero 35
Existimarim, Orestes;
Parum tamen putarim
Aut nil fere quod ipsam
Rem stringat, esse dictum.
Nec singula haec nec una 40
Coniuncta conferent vel
Hilum ad parandum a m i c o s
Stabiles et usque fidos,
Si desit una res, R e s;
Quamque inscius, parumque 45
In rebus hujus Orbis
Versatus, imperite,
Sine honore praeteristi,
Inter Deos Deasque,
J u n o M o n e t a, prima. 50
M o n e t a pluris una
Existimanda, quam vel
Mille elegantiae vel
Mille atque mille H o n e s t a
Animique mille dotes 55
Scientiisque mille
Virtutibusque mille
Superbiens M i n e r v a.
Quid nuda dona Mentis?
Quae tu aptiora cernas 60
Contemtibus ciendis
Oculisque mentibusque
Quadam aegritudine atque
Livore sauciandis,
Quam amoribus ciendis 65
Favoribusve alendis
Si destitutus a R e,
Relictus a M o n e t a,
Pauperculus miserque
Hominum ambias favores, 70

det pytiska, i Delfi
och sannare än sanning?

MENALCAS.

Nog verkar det, Orestes,
som svar ifrån oraklet,
det pytiska, i Delfi 35
och sannare än sant, men
så tycks det mig trots allt, att
så gott som inget framlagts
som hör till själva saken.
Allt vad du nämnt kan varken 40
förenat eller enskilt
ge hjälp att skaffa vänner
som stöder dig och hjälper
om en sak saknas: Pengar.
Och du, naiv och utan 45
all kunskap om hur världen
i verkligheten styrs; du
har glömt att ge din hyllning
till den som världen ser bland
gudinnor främst: Moneta. 50
Juno Moneta ensam
bör skattas mer än tusen
förfiningar och tusen
och åter tusen dygder
och tusen själens gåvor, 55
än tusen vetenskapers
och tusen ädla dygders
Minerva, stor i stolthet.
För vad är dygder nakna?
De passar bättre, ser du, 60
att locka fram förakt och
att skada syn och sinne
med vemod och med avund
av något slag, än till att
framlocka någon vänskap
och skänka några tjänster;
om du, av pengar bortglömd
och lämnad av Moneta
förtvivlad, fattig, hånad
får du gå runt och tigga 70

Ridendus, atque amores. Nam turpis hoc malorum Habet omnium (o dolendum!) Quod pessimum est, Egestas,		om mänskors gunst och vänskap. För skamligt armod medför – elände! – värst av alla de upptänkliga nesor:	
Ridetur atque adunco Suspensa verberatur Rostro beatulorum. Si quid, licet decore Locoque temporique, Dicit facitve pauper,	75	att skrattas åt och såras och tryckas ner av rynkan uppå de rikas näsor. Och skulle något artigt och helt för stunden lämpligt väl sägas av en fattig	75
Si non aperte, at intus Ridetur usquequaque Contemnitur simulque Cane et angue pejuso atro Vitatur, ut nefandus.	80	och göras. Då ej öppet, i smyg blir han förhånad och överallt och ständigt föraktad, sämre tåld än en smutsig hund, en gudlös.	80
Nec visitant amici, Ne visitentur ipsi, Ne quid roget, timentes. Miserantur interim: ast non Miserentur efficaci	85	Hans hem söks ej av vänner, för själva skyr de gästen, så rädda att bli bedda om något alls. Sin ömkan de ger dig någon gång, men en hjälpsam handling aldrig.	85
Opera aut ope adjuvantes. Caput est rei atque summa; Fortuna, Res, Moneta (Nomen triplex, sed unum In orbe, grande Numen)	90	Kontentan är, och kärnan: Om <u>Pengar, Tur, Moneta</u> (treenighet, men enhet tre namn, en gud för världen)	90
Quem deserunt; favores Hunc deserunt; amores Hunc deserunt; honores Hunc deserunt; et omnes Hunc deserunt amici.	95	dig överger, då ynnest dig överger, och kärlek dig överger, och heder dig överger, och slutligt du överges av vänner.	95
Econtra, cui eadem, Fortuna, Res, Moneta Cui affluunt et adsunt, Ei affluunt, et adsunt Faventium catervae, Sequentium manipuli, Reverentium cohortes Amantiumque turmae Chorusque Gratiarum Venerumque blandularum	100	du överges av vänner. Och tvärtom, den som äger, har <u>Pengar, Tur, Moneta</u> i överflöd, han äger och har i rika mängder legioner av bevågna bataljoner av drabanter, kohorter av kamrater, skvadroner av förtrogna, en kör av gracer och av de ljuvaste bland sköna	100
Et elegantiarum Exercitus venustus.	105	en fager här av damer de elegantaste. Alltså:	105
	110		110

Quid ergo macra V i r t u s?		Vad är den magra <u>Dygd</u>	
Re destituta V i r t u s?		Den utblottade <u>Dygd</u> ?	
Et H o n e s t i i n a n e n o m e n ?	115	Och <u>Hederns</u> tomma namn? Vad	115
Quid Mente plena P a l l a s ?		är <u>Pallas</u> , rik till sinnet?	
Sed auri egena P a l l a s ?		Men <u>Pallas</u> , fri från guldet?	
Re cassa Res, vaga aura,		En skattkista som plundrats	
Vacuae medulla mentis,		ett flyktigt sken, en skenbild,	
Phantasma somniumque,	120	den tomma själens kärna,	120
Idolum et umbra, risus		en skuggedröm, ett spöke	
Ludibriumque vulgi.		och hopens hån och löje.	
M o n e t a v e r a v i r t u s,		<u>Moneta</u> heter dygden,	
Vis, robur et potestas;		och kraften, styrkan, makten;	
Est portus, ara, turris,	125	En hamn, ett torn, ett tempel	125
In queis locata regnant		hon är, och i dess inre	
Tranquillitas quiesque		här råder lugn och själsfrid	
Animi, atque vera vitae		och livets sanna lycka	
Beatitas Salusque.		och välgång i vart stycke.	
Hic gaudium, voluptas	130	Här råder glädje, vällust	130
Et pulchritudo, forma		och skönhet, fagert yttre	
Et gloria inclytumque		och frejdat namn och ära	
Nomen decusque, splendor		Här heder bor och glans av	
Et claritas genusque		hög börd, familj och framgång	
Sapientiaeque fama,	135	och rykte spritt om vishet,	135
Et eruditionis.		beläsenhet och bildning	
Qui possidet Monetam,		Den som <u>Moneta</u> äger,	
Sequuntur hunc honores		ja, honom följer ära,	
Et evehunt favores,		han upphöjs strax av ynnest,	
Hunc ambiunt amores	140	av kärlek blir han uppsökt	140
Et Gratiae procantur.		och han blir följd av gracer.	
Est una, cuncta cunctis		En är hon, allt för alla	
M o n e t a s o l a, S u m m u m,		<u>Moneta</u> ensam, upphöjd	
Regina, Numen Orbis.		all världens gud och drottning.	
Pauperculus, egenis,	145	För medellösa, arma	145
Miseris stat una virtus:		och fattiga finns en dygd:	
Quae sunt ferenda, ferre		nödvändigt ont uthärda	
Toleranter et tacere.		med tålmod, och tåga.	
 <i>ORESTES.</i>		 <i>ORESTES.</i>	
Fer et tace, querela		Så bär och tig, må ynkelig	
Turpis facessat: alti,	150	din klagolåt ta slut: för	150
Sator inclytae M i n e r v a e,		högt i Olympen lever	
Vivit Monarcha Olympi.		<u>Minervas</u> far som konung	

Is filiam relinquet, Contentibus subactam?		Tro inte han kan lämna sin dotter åt förakt och	
Ne crede: et acris ipsa	155	åt hån: och själv förbliver	155
Manebit alta, Pallas:		hon höjd till himlen, <u>Pallas</u> :	
Non deseret seipsam Nec despici subibit		ej heller hon kan lämna sitt eget eller utstå	
Inhonora nec jacebit Animosa Pallas unquam.	160	förakt. För aldrig slagen skall modig <u>Pallas</u> ligga.	160
Se vindicabit ipsa Lucique Gloriamque.		Hon själv skall göra anspråk på Ljusets sak, och Ärans.	
Plebi clientibusque Plutonis aulae avarae,		Är hon av folk föraktad, av <u>Plutos</u> gnidna hovfolk	
Calcata, sprete sordet?	165	betrampad och bespottad?	165
At mox ovans resurget, Lauro comas revincta,		Hon snart i jubel uppstår med håret lagerkransat	
De plebe deque Dite, Cui sola cura, solus		och över folk och <u>Dis</u> , vars bekymmer, enda omsorg	
Amor aeris et crumena;	170	är lust till guld och börs, hon	170
Celso superba curru Claros ager triumphos.		står stolt på höga vagnen i lysande triumfer.	
Nec omnibus relicta Virтус inops jacebit,		Och aldrig kommer <u>Dygden</u> , stå hjälplös, övergiven	
Vulgo licet prematur:	175	om så hon trängs av mängden.	175
Quod experiris ipse, Feliciter repertis		Och detta ser du själv, när till glädje du har funnit	
(Licet inter haud frequentes)		(må vara bland ett fåtal)	
Quibus fruare Amicis,		dem du kan kalla <u>vänner</u> ,	
Quorum in sinus fideles,	180	vars trogna famnar öppnas	180
Quae te premunt, reponas,		för dina tunga bördor	
Quos praedicare veros Merito queas Amicos,		som genom handling visar att de, med täta tjänster,	
Opera atque ope efficaci Jam saepius probatos.	185	är dina sanna <u>vänner</u> beprövade i nöden.	185

Tillkomst och mottagare

Georg Stiernhielm och hans familj befann sig i uppenbar ekonomisk nöd vid den tid då *Idyllion* tillkom. De hade hastigt tvingats lämna Livland sedan Karl X Gustavs polska krig lockat ryssarna att anfalla den nu i praktiken försvarslösa provinsen. Det stiernhielmska godset Wasula eldhärjades och de ägodelar dess flyende ägare fick med sig hem till Sverige var fåtaliga.⁷ Skuldsatt och berövad sin inkomstkälla var Stiernhielm med familj beroende av bostad och uppehälle hos vänner, något som visade sig oväntat svårt att få. Familjen skulle så småningom komma att erbjudas en fristad på Bengt Skyttes Marby, men hösten 1656 tedde sig deras framtid ännu osäker. Under denna period sänder Stiernhielm ett flertal brev till rådsmedlemmar och till kungen, där han utber sig dels om nya ämbeten och dels om att få ut innestående lön. Den 28 augusti skriver han till riksrådet och ber om arbete, men inga belägg finns i riksrådets protokoll från 1656–1657 för att man skulle ha tagit upp Stiernhielms sak. Stiernhielm prövar också i högre instans; så här låter det exempelvis i ett brev till Karl X Gustav den 25 november 1656 där han hoppas att konungen inte skall:

tilstædia att iag en Svensk infödd Patriot, gammal Konungars och Cronones tienere, i min ålderdom, Vthan mijn skuld och wällande, igenom Rijksens fiendes öfuerwåld, och Mijne tiensters Löhns defect, till fattigdom bracht; aldeles må Undergå, och blifua werlden till Spott [...].⁸

Brev till överheten kan dock misstänkas innehålla vissa överdrifter för att framställa supplikantens sak i fördelaktigare dager. Mer bestickande är då att Stiernhielm uttrycker oro också i mer privat korrespondens. Till en yngre vän, studenten Johannes Megalinus, skriver han några dagar senare, den 29 november 1656, och nämner då mer om sina privata bekymmer än brevets egentliga innehåll kräver. Bland annat skriver han (på latin den här gången):

... si Deus diuturniorem vitam largitus fuerit, aut me famas non expulerit in terras peregrinas, ad quaerendum panem, quod omnino futurum praevideo, nisi Deus aliquis e machina.... Eruditio enim fauorem ubique reperiet; panem non perinde, nisi in diem. Praestat, hac rerum tempestate, magister Cerdonis exercere; quam Septem artium impanium, mendicarum, et iam vulgo ridicularum scientiam profiteri⁹

(”...om Gud ger mig ett tillräckligt långt liv och armod icke kommer att driva mig till främmande land för att söka mitt bröd, vilken framtid jag klart förutser, om ej någon Deus ex machina ingriper” ... ”Ty bildning vinner överallt bifall men ger ej lika lätt livets nödortft annat än kanske för stunden. I dessa stormiga tider är det rådligare att utöva och lära ut ett hantverksarbete än de sju konsternas, dessa brödlösa och i hopens ögon redan löjliga tiggerskors, vetenskap.”)

Det är också signifikant att Stiernhielms förste biograf, Samuel Columbus, ägnar ett långre stycke i sina Stiernhielmnotiser åt *Idyllions* tillkomsthistoria.¹⁰ Utöver *Hercules* är *Idyllion* det enda verk i Stiernhielms litterära produktion som Columbus nämner, och dessutom beskriver han värtaligt hur illa Stiernhielm tog vid sig av att så få av dem han räknat bland sina vänner faktiskt ville ge honom ett handtag när behovet var som störst. Columbus har inte själv upplevt denna episod, men av det utrymme han ger den att döma verkar det uppenbart att Stiernhielm berättat historien utförligt, och förmodligen återkommande hänvisat till den. Även i Gagnerus äreminne över Stiernhielm från 1700-talets slut får episoden stort utrymme, och blir föremål för storvulna men med stark känsla framförda betraktelser om vänskapen.¹¹

Det självupplevda och närliggande kan alltså mer än anas när Stiernhielm i *Idyllion*, vv 68–76, skriver om hur den som övergivits av penningen förtvivlad, fattig och hånad måste tigga om människors vänskap, bara för att mötas av de rikas föraktfullt rynkade näsor och ovilja att ens riskera att bli tillfrågade om en tjänst. Det finns anledning att betona det självbiografiska inslaget i *Idyllion*: detta är inte bara en artighetsdikt, utan Stiernhielm beskriver en smärtsamt upplevd verklighet, om än i tidstypisk allegorisk dräkt. I en diktartartradition präglad av *imitatio* möter vi ofta verk där författarens person eller miljö inte framträder alltför tydligt. I *Idyllion* är alltså det självupplevda däremot påtagligt. Det finns också tydliga indicier för att Stiernhielm använt livet som inspirationskälla i andra verk, främst *Hercules*.¹²

Idyllions ursprungliga mottagare är två män som Stiernhielm kallade beprövade vänner och bröder: Daniel Behmer och Joachim Skyttehielm. Om dessa kan allmänt konstateras att båda var tjugotalet år yngre än Stiernhielm, men att de tre i övrigt hade en hel del gemensamt: de var alla relativt nyadlade män med solida ämbetsmannakarriärer och därtill med breda vittra intressen.

Beträffande Joachim Skyttehielm (1617–1678) finns sparsamma biografiska uppgifter om liv och karriär fram till *Idyllions* tillkomst. Han var kunglig ämbetsman och arbetade sig upp från en tjänst som enkel kopist till bättre befattningar som sekreterare i kammarkollegium (utsedd 1651), och i kommerskollegium (1655). Han adlades 1650.¹³ Enligt en äldre tradition skulle Joachim Skyttehielm ha varit en yngre kusin till Stiernhielms vän och mentor Johan Skytte. Denna uppgift har dock visat sig sakna belägg.¹⁴ Möjligen har Johan Skytte ändå varit den som förmedlat de båda männens vänskap.¹⁵ I övrigt finns hos Johan Nordström en anekdot om hur Stiernhielm och Skyttehielm umgåtts under stockholmsåren på 1650-talet.¹⁶ Där beskrivs hur Skyttehielm skall ha fattat en ”obeskrifwelig vänskap” för Stiernhielm och gärna sökt dennes sällskap för vittra samtal i kombination med inmundigande av varm mjölk framför brasan.

Banden mellan Skyttehielm och *Idyllions* andre mottagare Daniel Behmer (1611–1669) är dock uppenbara: Behmer var gift med Joachim Skyttehielms syster Brita

Schytte (1623–1668).¹⁷ Formuleringen *fratres et amicos* i *Idyllions* dedikation kan syfta på detta: Behmer och Skyttehielm var inte bara såsom bröder för Stiernhielm, de var också bokstavligen varandras bröder genom ingifte. De båda männen adlades också samma år, 1650 (Behmers ofrälseamn var Daniel Jonae Behm eller Gislenus), och de gjorde båda karriär i de kungliga ämbetsverken. Varken Behmers eller Skyttehielms allra första förbindelser med Stiernhielm finns kartlagda, men tanken att någon av dem presenterat den andre för Stiernhielm ligger onekligen nära till hands.

En tänkbar förbindelselänk mellan Stiernhielm och Behmer kan ha gått via familjen Oxenstierna, främst då Axel Oxenstiernas son Erik¹⁸, vars lärare Daniel Behmer var under åren 1634–38, en tjänst som ledde till fortsatt förtroende och flera uppdrag till Behmer från såväl far som son Oxenstierna.¹⁹ Det är välkänt att även Stiernhielm hade goda relationer med Erik Oxenstierna. Bland annat vistades Stiernhielm hos Oxenstierna under dennes tid som generalguvernör i Estland 1647–48.²⁰

Daniel Behmer gjorde karriär såväl vid Uppsala universitet som inom statsapparaten: 1640 utnämndes han till professor, 1645 till kunglig sekreterare (den titel Stiernhielm använder i sin dedikation),²¹ 1649 blev han häradshövding samt assessor i Svea hovrätt.²² Han kan ha mött Stiernhielm i flera sammanhang; en möjlighet är att de förenats av gemensamma akademiska intresseområden.²³ Stiernhielms intellekt och breda intressen kunde, trots skillnaden i ålder, matchas av en man som Behmer, som Johan Adler Salvius en gång kallat den mest bildade student han träffat.²⁴

1656 var det alltså dessa två män, Daniel Behmer och Joachim Skyttehielm, som gav ekonomiskt bistånd och förmodligen husrum åt Stiernhielm och hans anhöriga. Av omständigheterna, liksom av *Idyllions* innehåll, framgår också att många andra vänner underlätit att ge någon hjälp. Det kan förtjäna att nämnas att Behmers och Stiernhielms gemensamme vän Erik Oxenstierna rimligen inte kan ha hört till skaran av ohjälpsamma. Han befann sig under hösten 1656 i Preussen, där han i oktober samma år avled i en feberepidemi.

Genre, stil och språk

Hur väljer då Stiernhielm att presentera sin hyllning till den sanna vänskapen? I tidens anda sker det i allegorisk dräkt, där Minervas kamp mot Juno Moneta får symbolisera två alternativa vägar att vinna vänner, med dygder eller med pengar. Redan diktens titel, *Idyllion Anacreonticum*, anknyter tydligt till två vanligt förekommande poetiska traditioner, den anakreontiska diktningen och den genre som benämns idyll eller pastoral. Detta slags blandgenre var inte ovanlig i renässansdiktningen; tvärtom visar en dylik eklektisk, varierande och kreativ tillämpning av *imitatio* på skaldens bildning och skicklighet.

De inslag i *Idyllion* som brukar förknippas med den pastorala diktningen är främst dialogformen, den mytologiska inramningen och inte minst namngivningen av karaktären Menalcas, som har en uppenbar förebild i Vergilius ekloger. Idyll- eller eklogdiktning i Theokritos och inte minst Vergilius efterföljd var en populär genre, med möjligheter till såväl underhållning som framförande av mer djupsinniga budskap eller av politiska kommentarer. Nya varianter på de pastorala idyllerna uppstod också efter hand i den nylatinska diktningen: bibliska ekloger skrevs, liksom dialoger mellan fiskare (vilket i och för sig förekommer i något enstaka fall även hos Theokritos), sjömän eller jägare.²⁵ Pastorala berättelser av nyckelromanskaraktär förekom. Min läsning av Stiernhielms dikt innehåller en tolkning av de berättande karaktärernas namn, till vilken jag återkommer.

Idyllions versmått och vissa andra stildrag innebär en koppling till den anakreontiska genren. Den anakreontiska poesin fick ett uppsving i nylatinsk såväl som folkspråklig diktning efter Henri Estiennes utgåva av den senantika antologin *Anacreontea* 1554.²⁶ Dessa anakreontiska dikter fick ett entusiastiskt mottagande i Frankrike, och Estiennes första utgåva följdes snabbt av översättningar till olika språk, samt inspirerade till folkspråklig anakreontisk diktning i många europeiska länder, inte minst i Frankrike.²⁷ Inom den nylatinska anakreontiska traditionen märks främst tyska diktare som Friedrich Taubmann och Caspar von Barth.²⁸ Ursprungligen var genren starkt dominerad av motiv som berör vin, kvinnor och sång, men Patricia Rosenmeyer, som analyserat *Anacreontea*, har visat att genren under senantik och medeltid kom att förändras och luckras upp och anpassas till nya tiders smak och behov. Anakreontisk vers kunde följaktligen användas för såväl sorgedikt över döda som till kristna hymner, medan de mer traditionella ämnesvalen levde kvar parallellt.²⁹ Under genrens nylatinska (och folkspråkliga) pånyttfödelse fortsätter denna friare tradition beträffande ämnesval. Jozef Ijsewijns exempel ur Caspar von Barths produktion visar ett lättsamt poem över ett nog så tungt ämne: livets förgänglighet.³⁰ Stiernhielm har varit bekant med den anakreontiska traditionen, och det är sannolikt att han läst storheter som Taubmann och von Barth.³¹

Valet av hedonismens versmått framför andra för ett seriöst ämne är alltså inte unikt för Stiernhielm. Den anakreontiska verstraditionen innehåller visserligen många dikter med lättsamt innehåll, men som Rosenmeyer har visat är inte ens de tidiga dikterna i *Anacreontea* renodlat lättviktiga. Tvärtom kan man finna exempel på skalder som medvetet använt det lättrolliga versmåtten för att kamouflera ett allvarligare budskap.³² Genrens inneboende lätthet kan alltså användas för att lättare nå fram med ett seriöst innehåll.³³ Viss ironisk lekfullhet från Stiernhielms sida tyder valet av versmått också på.

Versmåtten i *Idyllion* är katalektisk jambisk dimeter, även kallat hemijambisk vers. Detta versmått är det ena av två som förekommer (med få undantag) i den anakreontiska

traditionen sådan som den definierats i *Anacreontea*. Notationen är X — ◡ — ◡ — X, enligt Martin West, redaktör för en nutida textkritisk utgåva av *Anacreontea*.³⁴ En annan nutida utgivare, David Campbell, presenterar en något avvikande notation: ◡ — ◡ — | ◡ — —.³⁵ Campbell visar vidare att den katalektiska jambiska dime-tern redan i antiken förknippades med Anakreon.³⁶ Stiernhielm själv kallade detta versmått ”anacreontic” (sic),³⁷ en benämning som var gängse i hans samtid. West väljer däremot att kalla det andra i *Anacreontea* förhärskande versmåttet anakreontiskt, och ger det i sin renaste form notationen ◡ ◡ — ◡ — ◡ — —.³⁸ För denna uppsats har jag valt att behålla den beteckning Stiernhielm använde, och kallar därmed versmåttet i *Idyllion* anakreontiskt. Detta är också i överensstämmelse med bruket inom den ny-latinska anakreontiska traditionen: Ijsewijn & Sacré nämner i sammanhanget enbart detta versmått. Beträffande notationen ansluter sig Stiernhielm till den notation West beskriver, alltså X — ◡ — ◡ — X. — Han använder också frekvent vad West betecknar som den renaste anakreontiska versen, med inledande anapest. Att i enlighet med antik metrik byta ut någon jamb mot spondé eller anapest är ett relativt vanligt bruk överlag hos Stiernhielm.³⁹ I metriskt hänseende tillämpar Stiernhielm alltså gängse regelverk. Även språkligt följer Stiernhielms erkänt utmärkta latin i stort det samtida humanistlatinets konventioner.⁴⁰

Även stilistiskt är Stiernhielm i stort trogen sin tids poetiska ideal, och hans latin-diktning är skapad i den manieristiska tradition som florerade i Europa under första hälften av 1600-talet. Som tidigare forskning (Bernt Olsson, Hjalmar Lindroth m.fl.)⁴¹ visat är många hos honom förekommande stilfigurer och troper tidstypiska, liksom hans intresse för språkliga klangeffekter och ordlekar av skilda slag. *Idyllion* är i detta hänseende karakteristisk för sin upphovsman, och innehåller också tydliga exempel på hur han förstärkt centrala passager i sin text genom tillämpning av sina teorier om språkljudens inneboende betydelse. *Idyllion* anknyter också till den anakreontiska traditionen. Utmärkande anakreontiska drag är frekvent användning av stilfigurer och troper vars gemensamma nämnare är upprepning och variation.⁴² Av dessa är uppräknings-, kiasm och olika slags stilmedel med tautologisk effekt de i *Idyllion* mest framträdande; stildrag som också används med viss frekvens i Stiernhielms övriga poetiska produktion.⁴³ *Idyllion* ansluter sig också till den kontextlöshet som är ett av den anakreontiska genrens mest typiska drag. Någon egentlig handling existerar inte, inte heller några specifika referenser till tid eller rum.

Beträffande stilistiska medel förekommer i *Idyllion* många exempel på upprepningar av ord och bruk av hopade synonymer, gärna uppställda i treordsgrupper. Som ett exempel bland flera kan nämnas v. 124, *Fortuna, Res, Moneta*. I v. 179–182 förekommer polyptoton: *quibus, quorum, quae, quos* in inledningen till respektive rad. Upprepning av hela ordgrupper förekommer också, såsom i v. 103–104, *Cui affluunt et adsunt / Ei*

affluunt et adsunt. Stiernhielm använder sig dessutom gärna av katalogartade längre uppräknings av olika företeelser. *Idyllion* inleds alltså helt karakteristiskt med en lång uppräknings av de dygder som krävs för att vinna vänner (v. 3–24).

Effekten av tautologier, uppräknings och kataloger är huvudsakligen förstärkande. Andra förstärkande stildrag som också har en ljudmålande effekt är rim, alliteration, anafor och liknande, drag som förekommer i *Idyllion* om än relativt sparsamt. Alliteration finns exempelvis i v. 147–148: *Quae sunt ferenda, ferre / Toleranter et tacere*; assonanans i v. 104: *affluunt et adsunt*. Alliteration uppställd med parallellism finns i v. 157–158: *Non deseret seipsam / Nec despici subibit*.

Understundom använder Stiernhielm olika slags rim, även i sin latinska diktning på normalt orimmad meter, helt enligt tidens gängse bruk.⁴⁴ Inrim förekommer exempelvis i v. 19–21: [...] *Vita / Honesta neminique / Gravis aut molesta*. Som exempel på slutrim eller homoioteleuton kan nämnas: *ciendis, -que, -que, sauciandis, ciendis, alendis* (v. 61–65); *favores, amores, honores, omnes* (v. 96–99; de tre förstnämnda även i v. 138–140). Konstruktioner av denna art är typiska för den nylatinska anakreontiska diktningen.⁴⁵ Detta slags upprepande stildrag hör till dem som lätt kan uppfattas som onödigt manierade och som i många nylatinska anakreontiska dikter överdrivs. Stiernhielms användning får i sammanhanget betecknas som elegant och återhållsam.

Bruket av antiteser, kiasmer och liknande stilmedel med syfte att uttrycka motsatsförhållanden och komplement är framträdande i *Idyllion*, och det komplementära tänkandet på stilistisk nivå har sin motsvarighet på andra plan och är ett väsentligt inslag i diktens komposition. Begreppsliga motsatsförhållanden möter oss i v. 105–112, där kärlek och vänskap förenas med krigiska termer när arméer av skönheter, kohorter av vördnadsfulla m.fl. marscherar fram. Större såväl filosofiska som fysikaliska spänningar ligger i kontrasten mellan tomhet och kärna / märke i ”den tomma själens kärna”, *vacuae medulla mentis*, v. 119. Motsatsförhållanden kan också uttryckas genom antiteser, vilka Stiernhielm överlag använder relativt flitigt och med variation.⁴⁶ Även i *Idyllion* finns flera exempel, alltifrån rättfram beskrivna motsatser som i v. 81 *Si non aperte, at intus*, till längre stycken som skildrar varandras motsatser, som v. 96–100 (allt och alla överger den fattige) följt av v. 101–112 (den rike får vänner och beundrare). Vändpunkten i Orestes slutreplik, där Pallas från att ha varit slagen och föraktad reser sig i triumf, är också antitetiskt koncentrerad i v. 165–166: *Calcata, spreta sordet? / At mox ovans resurget*. Dessutom finns antiteser som är kiastiskt uppställda, t.ex. v. 11–12: *Minimeque amara lingua / Eademque casta, verax*.

Kiasm är ett av de stilmedel Stiernhielm oftast använder i sin svenska skaldekonst, och kiasmen är också vanlig i anakreontisk diktning. I *Idyllion* används kiasmen flitigt, exempelvis för att variera den långa dygdekatalogen i inledningen, där kiastiska ordställningar (*virtus celebrata et antecellens doctrina*⁴⁷, v. 3–5; *serenus vultus, loquela dul-*

cis, v. 9–10) används omväxlande med grupper om tretal (v. 7: *sine fuco et arte et astu*; v. 13: *sales, joci, lepores*) för att variera den rena uppräkningsen av olika goda egenskaper. Kiasmen kan även omfatta längre stycken: *Tranquillitas quiesque / Animi, atque vera vitae / Beatitas Salusque* (v. 127–129). Ett längre exempel på versrader uppställda på kiastiskt vis finns i v. 166–172:

*At mox ovans resurget,
Lauro comas revincta,
De plebe deque Dite,
Cui sola cura, solus
Amor aeris et crumena;
Celso superba curru
Claros aget triumphos.*

Pallas båda segerhandlingar, *resurget* och *aget* (*triumphos*), omsluter de traditionella attributen för hennes triumf, *lauro comas revincta* och *celso superba curru*; hon står lagerkransad i ärevagnen med Parnassen i sikte. I kiasmens mitt, inneslutna, återfinns de besegrade, det penninglystna folket i Plutos följe.

Ett annat för *Idyllions* struktur väsentligt stildrag är den retoriska frågan. Diktens uppbyggnad är rättfram: Dialogen utgörs av tre längre och retoriskt genomarbetade repliker, där Orestes två inlägg omger Menalcas motargument. Kompositionen hålls samman med hjälp av frågor och genmälen. Bruket av retoriska frågor brukar framhållas som tidstypiskt, men som Lindroth har påpekat använder Stiernhielm dem på ett personligt vis, med betydligt mer innehåll och vilja att uttrycka något än termen ”retorisk” egentligen ger vid handen.⁴⁸ I *Idyllion* drivs dialogen alltså framåt med hjälp av retoriska frågor. Ett exempel finns i v. 29–32, där Orestes frågar om inte det han just sagt om vägen till vänskap förefaller vara sannare än sant. Han förväntar sig uppenbarligen svaret ”ja, självklart”, och får också en förstärkande upprepning av sina senaste fraser i början av Menalcas svar. Först därefter kommer invändningen ”men först och främst behöver man pengar”. Frågan och dess upprepning används alltså som stegring inför introduktionen av den allenarådande Moneta, en tydlig vändpunkt i dikten.

Som avslutning på den stilistiska studien skall sägas något om bruket av ordlekar och språkliga klangeffekter, drag som är frekventa i den nylatinska anakreontiska diktningen, inte minst hos Taubmann och von Barth. I sin samlade diktning, på latin, svenska och andra språk, visar även Stiernhielm stor förkärlek för olika slags ordlekar som anagram och palindrom. I *Idyllion* är lekfullheten av det subtilare slaget. Helt i Stiernhielms anda verkar det vara när en första vändpunkt i dikten, presentationen av den mäktiga Moneta, markeras med en elegant liten ordvits, v. 44: *si desit una res, Res* – alla dygder är till ingen nytta om inga pengar finns.

En skickligt uppställd lek kring ordet *mille* finns i v. 53–57. Här används en varierad repetition av ordet med användning av såväl anafor som epifor:

*(Moneta pluris una
existimanda, quam vel
Mille elegantiae vel
Mille atque mille Honesta
Animique mille dotes
Scientiisque mille
Virtutibusque mille
(Superbiens Minerva).*

Stiernhielm lockas alltså gärna att laborera med ljudlikheter mellan ord och med språkliga klanger i stort.⁴⁹ Han använder också gärna paronomasi. Typisk lek med ljudlikheter återfinns i *Idyllion* exempelvis i *parum tamen putarim*, v. 37; *nuda dona*⁵⁰, v. 59; *Nomen triplex, sed unum in orbe, grande Numen*, v. 94–95 (vilket för övrigt också är en prydlig kiasm). Ett slags ljudmålning är också förekomsten av homoioptoton i v. 105–108: *faventium, sequentium, reverentium, amantium*.

Stiernhielms intresse för språkliga klanger och stilfigurer som laborerar med ljudvärden vilar inte enbart på estetisk eller lekfull grund; han ansluter sig också till den språkfilosofiska tradition som diskuterar språkljud och deras förhållande till ordens innebörd. Således går Stiernhielms uppfattning om språkets natur ytterst tillbaka på de teorier som Platon lägger fram i *Kratylos*, där denne tillämpar sin idélära i en diskussion om ordens förhållande till de ting och begrepp de betecknar: i ett icke existerande idealspråk vore detta samband fullkomligt.⁵¹ Efterföljare i antik och medeltid hävdade att ett sådant samband kunde råda även i existerande språk, och mest ursprungliga och därmed betydelsebärande ansågs onomatopoetiska ord vara.⁵² Även bland Stiernhielms samtida var intresset för *Kratylos* och dess spekulationer kring betydelsebärande etymologier stort.⁵³ Dessa tankar resulterade i seriöst syftande filosofiska system, men även i en tradition av lek med namn och deras betydelser. Även denna stilistiska lekfullhet har antika rötter.⁵⁴

Stiernhielms språkteori hänger samman med hans allmänna hållning i filosofiska frågor, vilken var eklektisk, men inte otypisk för sin tid. Hans tankar var färgade dels av klassisk stoicism och nyplatonism, dels av mer samtida tänkare i de pansofiska, hermetiska och mosaiska traditionerna.⁵⁵ De nyplatonska och mosaiska elementen i hans tankar förenas i sin antiaristoteliska grundsyn, och Stiernhielm uttrycker ofta respekt för Platon och motsatsen för Aristoteles.⁵⁶ Utan att i detalj gå in på varifrån han hämtat inspiration till olika beståndsdelar i sin tankevärld kan konstateras att Stiernhielm räknade med existensen av en skapande Gud, och därutöver en värld reglerad genom tre

urprinciper: *Mens*, *Lux* och *Materia*.⁵⁷ I ett av sina filosofiska verk, *Monile Minervae*, beskriver han universums byggnad som en kedja med Gud som begynnelseänk, och därifrån löper en kedja med tre parallella spår som beskriver de former som i stigande hierarki skapas genom urprincipernas verkan för att till sist nå fram till den sista länken, människan, som fullbordar utvecklingen och möjliggör återföreningen med det gudomliga.⁵⁸ Denna utvecklings ursprung och drivkraft är motsatsförhållandet mellan *Materia* å ena sidan och *Mens* och *Lux* å den andra.⁵⁹ *Materia* är passivitet, vila, mörker, köld och täthet, som skall utvecklas mot allt högre grader av aktivitet, rörelse, ljus, värme och lätthet genom en samverkan av *Lux* och *Mens*.⁶⁰ Genom själen och ljuset får alltså materien form och egenskaper, och också förbindelse med Gud.⁶¹

Stiernhielms språkteorier har beskrivits av Carl Ivar Stähle, och skall i korthet återges här.⁶² Språket har, enligt Stiernhielm, uppstått i enlighet med principer liknande dem som styr universums utveckling. Ur språkets grundprinciper, *Ratio*, *Sonus* och *Elementa* (förnuftet, ljudet och språkstoffet), har ett urspråk utvecklats då förnuftet med ljudets hjälp format orden ur språkstoffet. Från detta gudomligt givna urspråk, där harmoni råder mellan språklig beteckning och betecknade ting, har språkets utveckling efter hand gått mot ett allt större fjärmande från de sanna beteckningarna.

Liksom materien är språkljuden därifrån sammanlänkande i serier från den högsta graden av ljud ned till tystnaden, stumheten. Allt utgår från A, det klaraste, öppnaste och tydligaste språkljudet. Vokalerna är immateriella och ses som variationer av A. De (svenska) vokalernas ordning är: A Ä E Ö I Y Å O U. Konsonanterna är i sig döda och stumma och får liv och ljud i samband med vokalerna. Närmast vokalerna står J (ibland uteslutet ur systemet) och V, uppkomna ur I respektive U. Ur V uppkommer i sin tur F, B, P. Efter J och V följer H (en ”spiritus”, nästan en immateriell vokal), ur vilken uppkommer CH, G, K med varierande grad av förtätning. Efter H följer S, som förtätas till Z, þ, D, T. Närmast materien står de fristående L, R, N och M. Ur detta skapar sedan Stiernhielm sitt ”radikala alfabet”, som bara upptar primärbokstäverna: A, V, H, S, L, R, N, M. Med det radikala alfabetet som bas formar han så serier av ordrotter, från det högsta solitära *A purissima* till *radices purae*: AV, ACH, AZ, AL, AR, AN, AM och därefter *radices affectae* där konsonanten i stället sätts efter vokalen på motsvarande sätt, och till sist en rotserie där en konsonant står såväl före som efter vokalen. Dessa rotter sammantaget skall i Stiernhielms system motsvara ordens primära betydelser, och ur dem formas sedan alla sekundärbetydelser. Varje primärrot har dock också två möjliga innebörder: *positivum* och *privativum*, som motsvarar rotens positiva respektive negativa betydelser.

Dessa grundtankar om språkljudens hierarkiska framväxt och möjligheten att sortera dem i betydelsebärande kategorier arbetade Stiernhielm med under större delen av sitt liv, och detaljerna i hans teorier undergick ständig förändring. Etymologin var, till

skillnad från poesin, i hans egna ögon en central del av hans livsverk, och själv betraktade han sin största poetiska gärning, *Hercules*, som ett etymologiskt experiment.⁶³ En målsättning för Stiernhielms etymologiska gärning var att sammanställa tabeller, där man lätt skulle kunna slå upp varje rot och spåra dess egentliga innebörd, och i förlängningen skapa ett slags lulliskt system för språkvetenskapen.⁶⁴ 1649 publicerade han också *Radix Ma*, en sådan tabell för roten MA.

De litteraturforskare som velat tillämpa Stiernhielms teorier har haft att kämpa med en för nutiden väsensfrämmande etymologisk metod, och dessutom med det stiernhielmska systemets föränderlighet och det faktum att det till största delen befinner sig i fragmentariskt och outgivet skick. Risken för missförstånd och övertolkningar är alltså uppenbar, men det finns ändå vissa riktlinjer att hålla sig till. Av Stiernhielms efterlämnade papper framgår att grundbetydelser för många språkljud förblir beständiga i hans föreställningsvärld, och att flera av dem ligger nära Platons ursprungliga beskrivning.⁶⁵ Forskningen har kunnat tillföra *Hercules* en hel del fördjupande perspektiv med utgångspunkt från Stiernhielms språkliga tankar, och även för *Idyllion* har angreppssättet något att tillföra. För analys har jag valt en central passage där vissa språkljud förekommer med extra hög frekvens, och där sambanden mellan innehåll och stiernhielmsk etymologi dessutom är tydliga. V. 118–122 beskriver vad dygden är utan pengar:

*Re cassa Res, vaga aura,
Vacuae medulla mentis,
Phantasma somniumque
Idolum et umbra, risus
Ludibriumque vulgi*

Ljudet "c/k" betecknar styrka, och "ps/s" beskrivs som pysande.⁶⁶ *Cassa* används här alltså onomatopoetiskt, alltså på ett sådant sätt som ansågs ligga nära tingens sanna benämning. Den till synes starka bubblan av jordiska tillgångar punkteras och töms: *Re cassa Res*, avslutat med ett pysande "s".

Därefter följer ett avsnitt dominerat av de högre stående vokalerna "a" och "e": *vaga aura / Vacuae medulla mentis / Phantasma*. Ordet *aura* ingår också i sin helhet i en rotserie som Stiernhielm härleder ur roten A och som har med ljus och varande att göra.⁶⁷ Även *vaga* är besläktat med roten A: i en rotserie relaterad till kraft finner man under AGA exempelorden sv. *väga* och lat. *vagor*.⁶⁸ Så långt hör orden till rotens A:s positiva aspekter, medan tomrummet självt, *vacuum*, rimligtvis är ett exempel på motsatsen. Härnäst följer *medulla mentis*, vilket återigen är ett positivt och ett negativt laddat ord härledda ur samma primärrot MA.⁶⁹ *Mens* är människans själ eller världssjälen, en stark och ljus princip; *medulla* är besläktat med passivitet och mörker. Detta stycke

präglas alltså av ständiga svängningar mellan positivt och negativt laddade ord, pendlingar mellan livsprincipernas poler; den etymologiska innebörden är inte entydig. I en beskrivning över rötternas karaktär säger Stiernhielm också att de pendlar mellan å ena sidan ljus, liv, uppkomst och förnuft, och å andra sidan mörker, kraftlöshet och intighet, kontraster som *Idyllions vaga aura vacuae medulla mentis* kan sägas illustrera.⁷⁰

Det citerade styckets två sista rader kännetecknas av upprepade assonanser på de lågt och nära mörkret stående vokalerna ”i” och ”u”,⁷¹ liksom av frekventa ”r”- och ”l”-ljud. Stavelsen ”um” förekommer tre gånger. ”l” står för klarhet och lätthet, ”m” är den lägst stående konsonanten och förknippas med död, jord och mörker.⁷² En skugga i dödsriket – *umbra*. En lätt men skuggliknande skenbild – *idolum*. Efter dessa betydelsemättade skuggor följer *risus ludbriumque vulgi*, där det klara ”l” och det mörka ”u” sedan kombineras med det genomträngande ”i”,⁷³ och ”r” som kan beteckna friktion, vrede – sådant är mängdens hånskratt. Som ytterligare fördjupning kan varje enskild bokstav i ordet *risus* bli betydelsebärande: det arga ”r”, det genomträngande ”i”, det väsande ”s” och det mörka ”u” – detta kan omöjligt innebära något skratt av glädje. Vad ordet *ludibrium* beträffar finns en intressant parallell, som vi vet har sysselsatt Stiernhielm.⁷⁴ Det fornnordiska ”liom(a) / hliom(a)”, som skall betyda klockklang, har han tolkat som ett förklingande ljud från klarhet, ”l”, till mörker, ”m” – en beskrivning som passar väl in också på ett elakt skratt, *ludibrium*, för säkerhets skull också interfolierat med flera genomträngande ”i”.

Jämför även med *Hercules*, v. 451–452, de rader där Stiernhielm använder ordet ”hliom”. Texten beskriver vad dygden är utan mildhet:⁷⁵

Dygd utan dadliga Mildheet, een dunst är; een målning i watne;
Skugg’ utan kropp; een fyllning af wind; ett hliom, och ett nord-blys

Tematiskt kommer jag att återvända till dessa båda stycken längre fram. Här kan kort slås fast att Stiernhielm både i *Idyllion* och i *Hercules* som kontrast till dygden valt både innehållsligt och etymologiskt besläktade termer.

Motiv och temata

Som analysen av *Idyllion* hittills har visat använder Stiernhielm med förkärlek stilmedel som bygger på motsatser och komplement, och även i diktens motivval dominerar det antitetiska eller komplementära tänkandet. Genom en argumenterade dialog lägger Stiernhielm fram två alternativa vägar för att vinna vänskap. De båda talarnas framställning ger associationer till idylldiktningens traditionella sångtävlingmotiv, även om det här inte rör sig om någon uttrycklig tävling med domare och priser. Sångtävlingar förekommer ju bland annat i Vergilius ekloger, där den vergilianske Menalcas

tävlar med Damoetas om bedrifter för att vinna den älskades gunst (Verg. *Ecl.* 3), och med Mopsus över ämnet den bortgångne Dafnis (Verg. *Ecl.* 5). I den sistnämnda eklogan handlar det mindre tydligt om en tävling; snarare kompletterar Mopsus och Menalcas varandra genom att uttrycka sorg över Dafnis, respektive tillfredsställelse med de äreminnen som rests över honom. Även hos Stiernhielm ägnar sig Orestes och Menalcas åt om inte en tävling så åtminstone en livlig diskussion. Den ene kontrahenten, Orestes, framför ett budskap om dygdens väg som vänskapens grund, en åsikt som presenteras som ”sann som ett delfiskt orakelspråk”, medan motparten Menalcas talar för penningens väg som den enda sanna. Budskapet är givetvis dubbeltydigt, så som anstår oraklet. Diktens avsikt är att visa kontrasten mellan krass verklighet och höga, och också uppriktigt menade, ideal, men också att båda sidor kan existera samtidigt. Menalcas håller med Orestes om att de dygder han presenterat förefaller vara sannare än sanna, men vill framhålla att rikedom därtill är ett *sine qua non*. Orestes protesterar inte heller uttryckligen mot penningens makt som sådan, utan hävdar bara att dygden har förmågan att besegra den. *Idyllions* struktur är i grunden komplementär; ingen tävlingsvinnare presenteras utan två sidor av en komplex verklighet.

Förekomsten av två alternativa förhållningssätt i dikten anknyter till de i renässans-traditionen populära vägvalsmotiven. Som många har noterat finns här en likhet mellan motiven i *Idyllion* och i *Hercules*. De båda verken publicerades som nämnts tillsammans 1658, och deras innehåll anknyter till varandra. Axel Friberg har i sin diskussion kring vägvalsmotivet i renässans-traditionen påpekat att motivets olika variationer egentligen betecknar samma sak, valet mellan gott och ont, mellan dygden och dess motsats. Denna motsats kan framställas som lustan eller penningen, vilka i grunden sågs som bundsförvanter för att locka den vankelmodiga människan mot fördärvet.⁷⁶ I *Idyllion* föreligger inget konkret vägval mellan dygdens väg och penningens; den sistnämnda kan du inte välja, den förunnas dig genom börd eller tur. Däremot kan du, med eller utan pengar, välja att följa eller avstå från dygdens väg. I Orestes slutreplik framställs denna dygdens väg som det alternativ som medför sann ära och vänner. Det andra alternativets konsekvenser nämns inte, men kan jämföras med *Hercules*, v. 495: ”Tänck hwad ett osnygt Diur, en gammal, och dygde-löös Man är”. Trots den slumpmässigt fördelade penningen finns alltså ändå ett val mellan livsvägar, en möjlighet att forma sitt öde i enlighet med det gudomliga förnuft av vilket människan har del, enligt Stiernhielms nyplatoniskt och stoiskt färgade livsåskådning. I *Idyllion* finns alltså, trots långa satiriska partier, ett tydligt didaktiskt inslag: lev dygdigt även om du är fattig. Dina sanna vänner kommer då att visa sig, och dygden får sin belöning.

Vägvalsmotivet och dess kamp mellan dygd och last är något Stiernhielm bearbetar kontinuerligt i sitt livsverk.⁷⁷ Hans första försök i genren är ungdomsdikten *Carmen Jambicum Dimetrum* från 1624.⁷⁸ I *Idyllion* kan man återfinna idéer och språkliga

vändningar från denna ungdomsdikt, men omstöpta med satirisk udd. Den gudom, *regina Felicitas*, som omtalas i ungdomsdikten är jämförbar med *Idyllions* drottning Moneta. Det välstånd som bor hos Moneta skildras i *Idyllion* v. 126–129: *In queis locata regnant / tranquillitas quiesque / Animi, atque vera vitæ / Beatitas Salusque*. Detta kan jämföras med lugnet, den gyllene freden, glädjen och hälsan hos *Felicitas* i ungdomsdikten, v. 91–94: *Hic, hic Quies, hic aurea / Pax, Gaudiumque permanens / Habitant, Suam sedem ponit / Hic Sanitas optabilis*.⁷⁹ Fler likheter mellan dikterna finns, exempelvis i den lagerkrönta ärans seger i respektive dikts slut, triumfscenerier som målas upp i likartade ordalag. *Idyllion* kan alltså liksom *Hercules* läsas i ljuset av Stiernhielms behandling av liknande motiv i tidigare verk. De båda (ursprungligen samtidigt publicerade) dikterna kan också belysa och berika varandra, på samma sätt som tolkningen av *Hercules* kan fördjupas genom en läsning sådan som Thomas Mohnikes, där *Hercules* och de tre korta epigram som i de flesta upplagor åtföljer den betraktas som en kompositionsmässig helhet. Mohnike betonar hur inter- och paratextuella aspekter bör ses som lika väsentliga för en tolkning som varje enskild dikts innebörd.⁸⁰ Jag kommer kontinuerligt att exemplifiera hur tolkningen av *Idyllion* kan berikas genom en läsart som inkluderar dialog med *Hercules*.

Ett antal bärande temata och grundläggande idéer kan urskiljas i *Idyllion*, och nyckeln till dessa finns redan angiven genom de i den latinska originaltexten spärrade orden. Dessa kan delas in i positiva: *amicus, honestum, virtus, Minerva, Pallas*, och negativa: *fortuna, res, Moneta, Dis, Pluto*. Ur detta kan utläsas ett dygdetema (*virtus*), liksom en diskussion av motsättningen mellan dygd och penningens benämningar och symboler (*fortuna, res, Moneta, Pluto*). Ordet *amicus* markerar det genomgående vänskapstemat. Här finns också en idé om dygdens koppling till vishet och ära (*honestum, Minerva, Pallas*). Dessutom finns beskrivningar av och tankar kring vad resultatet månde vara av dessa begrepps frånvaro. Ytterligare frågeställningar kring dygdeframställningen i *Idyllion* gäller vilka dygder Stiernhielm framhåller som centrala – vilken moralfilosofisk hemvist har de, och vilka litterära förebilder och paralleller? Slutligen är det intressant att diskutera hur dessa problemområden kan sättas i relation till författarens egen person och situation.

Idyllion är i första hand en dikt om vänskapens förutsättningar. Hurdan är då Stiernhielms syn på vänskap? Den är inte i första hand känslomässig, utan vänskapens praktiska aspekter lyfts fram. Som inte minst Eva Österberg framhållit i sin studie om vänskap var en sådan betoning av vänskapen som praktiskt nyttig samhälllig kraft ett antikt arv som ännu dominerade tidigmodernt tänkande.⁸¹ Stiernhielm uttrycker i *Hercules*, v. 458–463 att ömsesidig nytta är ett mål för mänskligt umgänge:

Så är ock Mannenom Man, til fromma, den ene, den androm,
 Ordnat af Gudz försyn; den lägre skal tiena dän högre:
 Torftiger aflu bröd af rikdom, med tienster och slögder;
 Store befrämie de små, den högre skal hielpa den lägre:
 Derföre lef ock du så, at andre må prijsa sig sälle,
 Af dijna Mildhets fruckt: var allom nyttig i Werlden.

Här fastställs att människor bör vara varandra till nytta, oavsett om de är jämlikar eller befinner sig på olika positioner i samhällshierarkin. Som Sven Delblanc har visat är detta en stiernhiemsk tillämpning av moralfilosofiska tankar i tiden, tankar som ursprungligen går tillbaka på Aristoteles diskussion kring tillämpning av karaktärsdygden *justitia*. Att Stiernhielm redan under skolgången studerat fördelningspolitik som filosofiskt problemområde framgår också av hans *Loci communes*.⁸² Fördelningstanken är en grundläggande princip vid god tillämpning av *justitia*: den som äger rikedomar bör också vara utrustad med frikostighet (*magnificentia*), och mecenatens givmildhet anförs som exempel.

Genom hela *Idyllion* möter vi detta slags föreställning om att vänskap byggs genom tjänster. Viljan att vara till nytta framhålls inte minst i den inledande dygdekatalogen, v. 15–17: *acer / Bene de omnibus merendi / Ardor*. Ömsesidig nytta och tjänstvillighet, liksom lydnad inför ett högre moralsystem, bör alltså karakterisera den rikes såväl som den fattiges inställning till dygd och pengar. Oavsett samhällsklass kräver dygden en aktiv insats. Som Ernst Robert Curtius påpekar är själens adelskap, tanken att inte börd utan seder skapar en ädel man, ett återkommande topos i såväl antik som medeltid.⁸³

I den rikes perspektiv yttrar detta sig i tanken att den högättade visserligen genom sin börd är född till ära och rikedom,⁸⁴ men äran kräver också ansträngning. Människan har fri vilja att välja eller välja bort vägen dit, dygdens väg. ”Snöd är en Ädelman, den sielf sijne Dygder ey adla” (*Hercules*, v. 488). Stiernhielm låter dock också ofta dygdens opponenter med satiriskt bett framföra den motsatta åsikten att ädlingar inte behöver anstränga sig det minsta, och läsaren får själv stå för den korrekta tolkningen. I *Hercules* manar Fru Lusta adelsynglingen att göra precis vad som faller honom in, ty för sådana som han finns inga lagar: ”Sådan är almena Lag; de Fattige fasna, besnärias; / Stolte och store gå frij, och slippa de trotzige Drottar” (v. 257–258). I *Idyllion* v. 69–85 talar Menalcas värtaligt om hur penningen styr och de fattiga föraktas och överges medan de rikar rynkar sina näsor och går vidare. Liknande passager finns i Horatius satirer (*Sat.* 2, 8, 63–65 och *Sat.* 1, 6, 1–6),⁸⁵ läsning som Stiernhielm sägs ha uppskattat.⁸⁶ I Horatius situation finns också tydliga paralleller till Stiernhielms eget liv: de var båda män av enklare ursprung som kunde behålla en god position enbart med hjälp av rika, högättade uppdragsgivare. Man kan rimligen förmoda att ett antal just sådana män fanns med bland dem som Stiernhielm förgäves sökt hjälp av under hösten 1656.

Att förhållandet mellan arbetsgivare och anställd förväntades innehålla element av ömsesidig nytta visar Horatius i *Ep.* 1, 17, där han försvarar sig mot kritik för att vara sykofant och fjäska för de rika.⁸⁷ Han argumenterar i brevet vidare för förmågan att föra sig, och för de talanger som ändå krävs för att vinna de rikas gunst. Stiernhielms betoning av social och intellektuell kompetens i *Idyllions* inledande dygdekatalog tyder på en besläktad uppfattning. Hans inställning till den lärdes dygder i *Idyllion* tyder också på insikt om det egna intellektet och ett självmedvetande på det vetenskapliga och lärda området. Att man därtill behöver lön för mödan uttrycker han exempelvis med denna kärnfulla formulering i *Parnassus Triumphans*, v. 288–292:⁸⁸

Gunst lockar Kunst:
Kunst tarfuer Gunst.
Hand Hand twättar;
Steen, Steen glättar;
Een god Lön tungt Arbet lättar.

I Menalcas bittra utläggning om föraktet för den fattige ryms också en uppförandekod för den sämre lottade. Det finns ting som är mer eller mindre lämpade för den fattige att göra, även han bör anpassa sig till decorum (v. 79). Även den fattige kan äga själslig adel. Inte minst i *Hercules* (v. 467–469) har Stiernhielm uttryckt tanken att själsadel också kan födas i de uslaste kvarter, och att den fattige kan resa sig och nå högt genom sin dygd. I *Idyllion* är dock den fattige först utlämnad åt penningens godtycke, och inget annat än att tuga och lida tycks återstå för den bittra Menalcas (v. 145–148). Genom Orestes svarsreplik får dock den fattige sin möjlighet till upprättelse genom att välja dygdens väg.

Såväl fattig som rik måste alltså odla sin *nobilitas animi* för att vinna dygd, ära och därmed vänskap. För att lyckas med detta krävs enligt Stiernhielm verksam handling. Denna vänskapssyn har antika anor. Exempelvis skriver Xenofon om hur den som vill värderas av sina vänner också bör vara till nytta för dem, en uppmaning hämtad ur Dygdens tal i Xenofons skildring av vägvalsmotivet, vilken sannolikt var känd för Stiernhielm.⁸⁹ I sina *Loci communes* återger Stiernhielm fler tankar kring vänskap och nytta, bland annat skriver han att vänskap kräver tre ting: dygd, trevligt umgänge och nytta (*Vera amicitia tria desiderat: Virtutem, honestum; Consuetudinem, jucundum; Usum, necessarium*), och lite längre ner, som motivation till påståendet att det är bättre att älska än att älskas, citerar han att dygdens lov består i handling (*Virtutis laus in actione consistit*).⁹⁰

Hösten 1656 kom ingen *patronus* till Stiernhielms hjälp. I stället kom biståndet från män ur hans eget sociala skikt. Om *magnificentia* är den dygd stormän bör tillämpa för att visa sin frikostighet mot sämre lottade, bör jämlikar i stället vägledas den ädla mild-

heten, en dygd tillämplig för alla. Den normala betydelsen av ”mildhet”, bör det först poängteras, var på Stiernhielms tid närmast ”givmildhet, frikostighet”; det handlar alltså inte om någon passiv egenskap. Denna mildhet är också den dygd som framhävs i *Hercules*, bland annat i v. 451–452, citerade ovan i avnittet om Stiernhielms språkteorier: ”Dygd utan dadlige Mildheet, een dunst är; een målning i watne; / Skugg’ utan kropp; een fyllning af wind; ett hliom, och ett nord-blys”. Stiernhielms dådliga mildhet är för Olsson synonym med dygden *clementia*, en aktiv generositet med kristna förtecken.⁹¹ Andra betydelser har också lästs in i den stiernhielmska mildheten. Friberg associerar den med ”krönet på den hermetiska vishetslära, som Fru Dygd förkunnat för Herkules”.⁹² Den som uppnått vishet och därigenom kommit i förbindelse med det godas källa, den gudomliga kärleken, kan ställa sina krafter och dygder i mänsklighetens tjänst och därmed utöva mildhet. Även här betonas den aktiva handlingens roll för dygden och det goda. En sådan aktiv vänskap propagerar Stiernhielm för även i *Idyllions* avslutande passage (v. 181–185), där sanna vänner visar sig genom handling och tjänster. En läsning där denna praktiskt manifesterade vänskap ses som grundad i djupare drivkrafter än ren pragmatism stöds av Mohnikes tolkning av *Hercules* och dess epigrammatiska bihang. Parallellt med den gängse läsningen av *Hercules* som moraltraktat för gammal och ny adel gör Mohnike en anagogisk tolkning, som betonar den gudomligt betingade kärleksprincipen som grundläggande drivkraft; det må röra sig om kroppslig lust eller andligt begär efter själslig höghet och därpå följande ära.⁹³ En intertextuell läsning av *Idyllion* i dialog med *Hercules* och epigrammen ger så Stiernhielms vänskapssyn en djupare dimension, en släktskap med de andliga aspekter som Olsson och Friberg tagit upp.

Ömsesidig nytta manifesterad i handling är alltså ett signum på vänskap för Stiernhielm. Detta kan också uttryckas som att sann vänskap kräver trohet, även i nöd. Kring trofasthet som central egenskap för en vän funderar Stiernhielm redan som ung, exempelvis i en attraktiv liten etymologisk spekulation ur avsnittet om *Amicitia* i *Loci communes*. Stiernhielm konstaterar där att *AMICUS* är ett anagram på *MUSICA: sunt duo thesauri, sed voce leguntur in unam, recreat hic fidibus, recreat ille fide*. (”De är två skatter, men till ordet läses de som en. Den sistnämnda vederkvicker genom strängar; den första vederkvicker genom trofasthet”).⁹⁴

I *Loci communes* finns en hel del ytterligare noteringar om vänskap, och det är inte heller svårt att finna kommentarer kring samma tema i litteratur från Stiernhielms samtid, eller i klassisk och biblisk litteratur. Sannolikt har Stiernhielm kunnat hämta en hel del uppslag ur minnet när han valt utformning av sin anakreontiska idyll till vänskapens lov, men det är också troligt att han använt sig av samtida emblem böcker och florilegier. Under arbetet med *Hercules*, som ju sysselsatte Stiernhielm under flera år fram till 1658 års tryckning, har inte minst Friberg visat att skalden påverkats av emblem i Jacob

Cats *Sinne- een Minnebeelden*.⁹⁵ Att Stiernhielm låtit sig inspireras av Cats även vid arbetet med *Idyllion* är alltså inte osannolikt.

Två av Cats emblem, nr 51 och nr 28, innehåller betraktelser om vänskapens natur och om hur vänner prövas i nöd.⁹⁶ Här kan Stiernhielm ha inhämtat sammanställningar av vanliga citat och betraktelser kring dessa temata. Cats citerar med förkärlek biblisk vishetslitteratur, antika klassiker och kyrkofäder, liksom mer samtida källor på olika folkspråk. Exempel på sådant allmångods hämtat ur emblem 51 är *Ords.* 19:4 ”Välstånd ger allt fler vänner, / den fattige mister den vän han har”, Lucanus *Nulla fides unquam miseris elegit amicos* (”Ingen trofasthet utväljer någonsin olyckliga vänner”, *De bello civili*, 8, 535), den anonyma sentensen *Viri infortunati procul amici* (”Män som är nödställda har långt till vänner”), samt ett flertal exempel på samma tanke ur samtidslitteratur liksom hos storheter som Aristoteles och Seneca.⁹⁷ I emblem 28 citerar Cats bland flera liknande tankar det klassiska *Amicus certus in re incerta cernitur* (”En säker vän urskiljs i osäkra omständigheter”). Ennius, återgiven av Cicero, *de Amic.*, 64, 8).⁹⁸ Bland tänkbara bibliska referenser väljer Cats sedan ut ett par avsnitt ur Jesus Syraks vishet, bland annat 6:8: ”Ty somliga är vänner bara när det passar dem och stannar inte hos dig i nödens stund”.

Så långt rör sig parallellerna mellan Cats emblem och Stiernhielms *Idyllion* om generella likheter baserade på allmänt lästa citat, dock händigt sammanställda för den som intresserat sig för temat. Några detaljer i *Idyllions* ordval kan också tyda på att Stiernhielm haft Cats på skrivbordet medan han skrev sin dikt. Exempelvis förklarar Cats sin illustration till emblem 28, där en kvinna ger en man en lök, med att påpeka skillnaden mellan en hel lök och en pressad: *Caepa, levi brachio dum tractatur, prorsus sensibus humanis innoxia est, durius pressa, mox odore nares oculosque offendit.* (”En lök: medan den hanteras med lätt hand är den helt harmlös för människans sinnen, men hårdare pressad besvärar den strax näsborrar och ögon genom sin lukt.”) Kanske har Stiernhielm här fått mer konkret inspiration till rader som v. 62–64 om hur nakna själsgåvor retar sinnena: *oculisque mentibusque / Quadam aegritudine atque / Livore saucian-dis*, liksom till passagera om de rikas rynkade näsor. Att vänner prövas i nöd är dock ingen tanke av sådan originalitet att någon specifik källa behöver utpekas. Citaten ur Cats ovan kan ändå tjäna som exempel på i samtiden vanliga tankar kring temat.

Stiernhielms syn på vänskapen förbinds i *Idyllion* starkt med hans syn på dygd. Den dygdige är ju den som vinner vänner, även utan pengar. I *Idyllions* inledning (v. 3–24) presenterar så Stiernhielm en katalog över dygder och handlingar lämpliga för den som vill skaffa vänner. Dessa kan sammanfattas: dygd och gott rykte, lärdom, elegant men hederligt uppträdande, sinnesbehärskning, rättframt och vänligt tal, gladlyntet, strävan efter heder, vilja att göra alla väl, förmåga att tala respektive tåga vid rätt tillfällen, hederlig livsföring, ett gott namn samt trovärdighet. Vilka förebilder har då denna ka-

talog? Paralleller kan dras till såväl aristotelisk-skolastisk moralfilosofi som biblisk vishetslitteratur, men kopplingar finns också till Stiernhielms egen person.⁹⁹

En tes värd att pröva är hur nära Orestes dygdekatalog ligger Stiernhielms egen personlighet, verklig och eftersträvad. Samuel Columbus, som under en tid var Stiernhielms elev, var som nämnts den förste att med pennan teckna hans porträtt. Han återger ett antal episoder, både sådana där han själv träffat sin lärare och andra som Stiernhielm själv eller andra har berättat för honom.¹⁰⁰ Exaktheten i detaljerna har granskats av senare forskning, och ibland befunnits bristande, men den kärna av utmärkande karaktärsdrag som Columbus förmedlar är ett ögonvittnes åsikt; därtill vårt enda ögonvittne som ställt samman en bild med några anspråk på att vara heltäckande. Av de tjugotalet episoder som Columbus berättar kan nästan alla återföras på dygdekatalogen i *Idyllion*, i vilken ingen egenskap heller lämnas obeaktad av Columbus.¹⁰¹

Columbus beskrivning av Stiernhielms karaktär är givetvis i någon mån påverkad av samtida ideal och moralfilosofiska teorier.¹⁰² Att sträva efter dygd, heder och ära är helt i linje med tidens sedvanliga, stoiskt färgade, mansideal. De mer specifika omnämnandena av sådant som väl avvägt tal och dito skämt kan tyckas ligga närmare Stiernhielms egen person, men även detta slags egenskaper kan härledas till filosofiska sammanhang. Både Stiernhielm och senare Columbus skolades under studentåren i den aristotelisk-skolastiska moralfilosofin, som med lätt protestantisk polityr fortfarande var gängse. I *Loci communes* finns således noterat att dygder kan delas in i intellektuella (*sapientia, scientia, prudentia*), moraliska (*justitia, fortitudo, temperantia* m.fl.) och teologiska (*fides, spes, charitas*).¹⁰³ Dessutom finns en prydligt uppställd tabell över elva aristoteliska moraliska dygder.¹⁰⁴ Dessa är, i av Stiernhielm angiven ordning: *fortitudo, temperantia, liberalitas, magnificentia, magnanimitas, modestia, mansuetudo, humanitas, veritas, urbanitas* och *justitia*. I samma tabell beskriver också Stiernhielm vilka slags handlingar man bör utföra respektive undvika för att leva upp till de angivna dygderna.

Utöver dessa aristoteliska inslag i dygdeläran studerades självklart även Bibeln, och inte minst intresserade biblisk vishetslitteratur Stiernhielm. I främst Ordspråksboken och Jesus Syraks vishet, denna på 1600-talet mycket lästa apokryf, finns många passager som behandlar dygd och vänskap, och som Stiernhielm har studerat med större eller mindre iver. I *Loci communes* citeras ofta Jesus Syraks vishet, och Olsson har analyserat hur Stiernhielm influerats av den i sitt arbete med *Hercules*.¹⁰⁵ Dessutom har Stiernhielm enligt Stähle noggrant läst en isländsk utgåva i samband med sitt etymologiska arbete.¹⁰⁶ Flera betraktelser om vänskapen, främst i Jesus Syraks vishet kapitel 5–6, passar väl in med dem som ges i *Idyllion*. Bland annat rekommenderas man att tala sanningsenligt, men att inte tala alls om man inte behärskar ämnet, att inte handla överilat och att tänka på sitt rykte.

De dygder som räknas upp i *Idyllions* dygdekatalog inleds med *Virtus / Celebrata et*

antecellens / Doctrina agreste vulgus (v. 3–5), alltså firad dygd och stor lärdom. Här kan man, något elliptiskt, anta att Stiernhielm med *doctrina* åsyftar den sorts lärdom som vidhäftar en i övrigt utmärkt och dygdig person, och som alltså är besläktad med visheten. Uppräkningen motsvarar då en treeninghet av dygd, ära och visdom, en triad som varit betydelsefull för Stiernhielm, vilket skall diskuteras vidare nedan.¹⁰⁷

Därefter följer i *Idyllion* (v. 6–28) en längre uppräknings av moraliska dygder, och dessa motsvarar i stor utsträckning de klassiska aristoteliska, dem som Stiernhielm beskriver i *Loci communes*. De undantag som finns kan sägas vara de naturliga, eftersom de i *Idyllion* diskuterade dygderna bara är de som krävs för det specifika syftet att vinna vänskap, i första hand för den som är fattig. Undantagna är således dygder lämpade för stormän och krigare: *fortitudo* i bemärkelsen fysiskt mod, *magnificentia* och *magnanimitas*, storsinnet och storslagen frikostighet. De övriga åtta dygderna kan mer eller mindre uppenbart spåras i *Idyllions* dygdekatalog. Hur förhåller sig då uppräkningsen till moralfilosofisk standard och till Stiernhielms egen personlighet? Är de allmängiltiga eller de personliga inslagen dominerande?

Stiernhielm inleder med sociala talanger i v. 6–10: *Morum elegantiorum, / Sine fuco et arte et astu, / Festivus usus; aequa / Mens omnibus; serenus / Vultus...* ("fint sätt, och vettigt använt, / från dubbelspel befriat, / från baktankar och ränker / med jämnt humör mot alla / med uppsyn ljus"). Detta trevliga umgängesvet är exempel på den aristoteliska dygden *humanitas*, som i dygdetabellen i *Loci communes* också benämns med synonymerna *comitas*, *affabilitas*, en dygd inriktad på *jucundum*, det behagliga. Stiernhielms egna talanger som sällskapsmänniska är omvitnade, inte minst av Columbus.¹⁰⁸ Man har lite njuggt konstaterat att hans vetenskapliga verksamhet blev lidande då han alltid var beredd att lägga arbetet åt sidan och i stället öppna dörren för en vän. Den kombination av elegans och rättframhet som rekommenderas i *Idyllion* beskrivs också hos Columbus genom Stiernhielms uttalade preferens för en lagom blandning av svensk ärlighet och fransk elegans i uppförandet. Mer extraordinära sociala talanger beskriver Columbus i en anekdot om hur Stiernhielm efter ett skeppsbrott trots att han förlorat allt han förde med sig behöll sitt goda humör och roade sina olyckskamrater med dans.

Ett trevligt umgängesliv är också målet för dygden *urbanitas*, som i *Loci communes* sägs ha att göra med *ludi, joci* (lekar och skämt), och alltså är den dygd som skildras i v. 13–14: *Sales, joci, lepores, / Hora et loco decentes* ("med skämt och skoj och upptåg / för tid och plats väl valda"). Om Stiernhielms eget skämtlynnen finns en uppsjö av historier. Hans upptåg var ofta av ett mer rättframt än elegant slag, men uppenbart har han i allmänhet lyckats roa sin vänkrets. Skämtlynnen går i Columbus skildringar gärna ut på att driva med dumhet och obildning, eller helt enkelt på att iscensätta practical jokes. *Urbanitas* förefaller alltså ha varit ett dominerande karaktärsdrag hos Stiernhielm.

Livet i vänkretsen blir också behagligare genom *mansuetudo*, specificerat i Stiernhielms dygdetabell som konsten att behärska sin vrede, *iram frenare*.¹⁰⁹ Sitt saktmod visar man med de redan nämnda väl avvägda eleganta sederna, och genom sitt milda tal i v. 10–12: *loquela dulcis; / Minimeque amara lingua, / Eademque casta, verax*. ("...ljuvt tal / ja, ärligt, sanningsenligt / och rensat från sarkasmer"). Columbus lyfter inte fram saktmod som någon tydlig egenskap hos Stiernhielm, men ett stort mått av sinnesbehärskning kan, om man vill, antas ligga till grund för dennes gladlynthet i den nämnda historien om skeppsbrottet. Saktmod betonas inte heller särskilt starkt i *Idyllion*, snarare ligger fokus på uppriktighet i den nyss citerade passagen. Ytterligare en dygd som nämns i förbifarten är *temperantia*, kysk behärskning, till vilken bestämningen *casta* ovan kan sägas referera. Stiernhielm sades besitta stort jämnmod även i trångmål och lär enligt Columbus ofta ha uttalat sig om sinneslugnet som fattigdomens goda vän.

Något som alltså betonas är talets sanningshalt, *veritas*. Uppriktighet har redan lyfts fram i v. 7 och i v. 12, och betonas också i v. 17–19: *tacenda scire / Tacere, non secus quam / Loqui loquenda* ("att hålla mun när så krävs / men tala när det tarvas"). Här nämns också uttryckligen förmågan att tiga när det är lämpligt. Den av Stiernhielm ofta citerade Alstedius poängterar också att *taciturnitas* är en dygd i sig.¹¹⁰ Enligt Columbus karakteristik har Stiernhielm själv ofta talat underhållande, klokt och sanningsenligt. Han beskrivs som "ord-hittug, ok klook-munnad". Sanningskärleken kunde ibland slå över, och Stiernhielms tal var då varken kyskt eller mild, han kunde vara "owölig ok frij stundom i talet".¹¹¹ Det finns fler berättelser om Stiernhielms snabba och ibland skarpa tunga.¹¹² Sammantalet visar de att hans uppriktighet var betydligt större än hans saktmod, vilket överensstämmer med det utrymme respektive dygd får i *Idyllion*.

För att vinna vänner bör man slutligen vinnlägga sig om att uppföra sig hederligt och frikostigt, v. 15–17: *Studiumque Honestitatis; acer / Bene de omnibus merendi / Ardor* ("Med strävan efter heder / och kraftfull glöd att alltid / mot alla handla riktigt"). Då visar man sin *justitia*, vilken yttrar sig genom förmåga att dela med sig (*commutare, distribuere*), och sin *liberalitas*, som helt enkelt är förmågan att ge (*dare*), enligt beskrivningen av dygderna i *Loci communes*. Columbus har mycket gott att säga om Stiernhielms frikostighet. Stiernhielm lär ha hävdat att "dät är en stoor Gudz gåfwa att kunna bewijsa mångom godt. *Magna est felicitas posse bene mereri de multis*", samt att det gjorde honom ont då han inte själv hade medel att hjälpa en fattig. Dessutom skall han ha ringaktat lättja och satt arbetet för fosterlandet och nästan högt; det måste finnas "en *Vigor*... en lust ok ifwer at gagna sin nästa ok i synnerhet sitt fädernesland".¹¹³

Lyckas man med detta kan man säga att man lever ett hederligt liv utan att orsaka bekymmer eller pinsamheter för sina vänner, v. 19–21: *Vita / Honesta neminique / Gravis aut molesta* ("Ett liv i heder, aldrig / till last och tyngd för någon"). Detta är ett uttryck för dygden *modestia*, blygsamhet förknippad med den strävan efter lagom mycket ära

som är tillämpbar för gemene man.¹¹⁴ Avslutningsvis skildras i *Idyllions* dygdekatalog det goda rykte din väl avvägda *modestia* gett dig, v. 21–24: *Fama in-/Taminata; nomen absque / Labe, inclutum bonumque; / Fidesque sarta tecta* ("ett fläckfritt namn, och utan / en fläck ditt rykte, tilltron / till dig helt välbehållen"). Att genom dygder vinna trovärdighet och ett gott rykte har varit en självklar målsättning för Stiernhielm. Columbus återger hans syn på dygd och heder som prydnader, och också hans syn på strävan efter ära som en naturlig konsekvens av det dygdiga livet.

Den i inledningsraderna nämnda egenskapen *doctrina*, lärdom, nämns också av Columbus. Stiernhielms lärdom får lovord; och fler än Columbus har vittnat om Stiernhielms beläsenhet. En tilltalande bild får man av Columbus berättelse om ett tillfälle när han kom för att besöka Stiernhielm och fann denne "heel omringat mäd böcker, ok utbrast mäd heel frögdigt Gemöte: *Quam dulce est sapere*."¹¹⁵ *Doctrina* har jag tidigare kopplat samman med dygden *sapientia*, vishet. Att Stiernhielm inte använder detta ord i sin uppräkningslista utan väljer det mer begränsade och modesta *doctrina* kan ses som ett indicium för att *Idyllions* dygdekatalog är skriven med hans egen personlighet i tankarna.

Som framgått ovan finns flera tecken på att Stiernhielm tänkt på sina egna egenskaper och fördelar som vän när han formulerade dygdekatalogen i *Idyllion*. Egenskaper som bildning, ärlighet, gott humör, hederligt uppförande, frikostighet och gott rykte lyfts fram, och man kan också ana insikt om de egna begränsningarna, exempelvis i de stycken som högst summariskt behandlar egenskaper som saktmod och behärskning. Trots anpassningen till gängse dygdelära tycks alltså Orestes uppräkningslista innehålla mycket av Stiernhielms egen personlighet.¹¹⁶

De dygder som inledningsvis nämns i *Idyllion*, *Virtus Celebrata* och *Doctrina*, har jag ovan associerat med de tre begreppen dygd, ära och visdom, vilka tidigare Stiernhielmforskning har visat är centrala i Stiernhielms diktning och för honom intimt förknippade med varandra.¹¹⁷

Tankarna om äran som dygdens belöning och ärelystnaden som en ädel adlig instinkt är självklara för de flesta på Stiernhielms tid.¹¹⁸ De återkommer också som ett personligt val i Columbus anekdoter om Stiernhielm.¹¹⁹ I detta sammanhang citeras ofta *Hercules*, v. 369: "Ähran är Dygdenes Root, och Dygdenes grundwal är Ähran", vilket alltså i *Idyllion* motsvaras av inledningens odelbara *Virtus Celebrata*. Ära och dygd är varandras orsak, och tycks uppfattas som närapå synonymerna. Återkommande i *Idyllion* är också talet om det goda ryktets betydelse och dess funktion som dygdens naturliga belöning. Det framförs att din dygd bör vara firad (v. 3–4), ditt rykte utan fläck och ditt namn gott (v. 21–23). Du bör bemöda dig om ära och namn (v. 132–133). Den nästan automatiska kopplingen mellan dygd och ära möter oss också i annan svensk poesi från tiden, och ämnet var också ett vanligt förekommande tema i tidens skolövningar i retorik.¹²⁰ Stiernhielm föreställde sig således äran som en sporre till dygd,

ett *stimulus virtutis*, en tanke som också med lämpliga modifikationer införlivats med rådande protestantisk teologi, där ärelystnaden beskrivs som visserligen vådlig men i stort sett lovvärd, eftersom Gud önskar att människorna skall leva ett verksamt och berömvärdt liv. I *Idyllion* finns alltså heller ingen konflikt mellan dygd och ära. De omnämns tillsammans och som eftersträvansvärda egenskaper, och dessutom presenteras de om sanna och gudagivna, via det delfiska oraklet.

I *Idyllions* slutrader möter oss en traditionell slutscen där triumfvagnen når Parnassens höjder, och ära och lagerkrans väntar (v 167–172). Den här bilden är givetvis något av en kliché, och Stiernhielm använde den redan i sin ungdomsdikt om Herkules, den tidigare nämnda *Carmen Jambicum Dimetrum*. Liknande scener återkommer på andra ställen i hans produktion, exempelvis i hovupptåget *Lycksalighetens Ähre-Pracht*, till vilket Stiernhielm skrev texten. Här visas bland annat motivet med lycksaligheten i sin triumfvagn på väg mot den höga Parnassen, där Kristina/Minerva regerar i fred, ”the Frije Konstern och Wijsheetenes Fostermoder och Beforderinna”.¹²¹

Detta leder mot den tredje egenskap som av Stiernhielm binds samman med dygd och ära, nämligen vishet. Det är ju i *Idyllion* inte dygden utan Pallas, visheten, som står på triumfvagnen. Det intima förhållandet mellan dygd och visdom är också en central föreställning i renässansens tankevärld.¹²² Detta visar sig även i *Idyllion*. I Orestes slutreplik förutspås alltså hur visheten i gestalt av Pallas/Minerva kommer att besegra Plutos giriga hov: hon kommer att stå upp för ljusets och ärans sak och slutligen i triumf bära ärans lagerkrans (v. 161–172). Omedelbart därefter poängteras att Dygden aldrig kommer att besestras (v. 173–175). Karakteristiskt nog låter Stiernhielm här visheten, dygden och äran smälta samman till ett segerrikt helt.

En problematik som behandlas med språklig pregnans i *Idyllion* är svaret på frågan vad dygden är utan pengar. I *Idyllion* finns som klangbotten känslan av vemod inför idealens tomhet – för vad tjänar det till med dygd, vishet och ära om man inte har pengar? (v. 113–117):

*Quid ergo macra Virtus?
Re destituta Virtus?
Et Honesti inane nomen?
Quid Mente plena Pallas?
Sed auri egena Pallas.*

Är dygden bara ett tomt namn, eller lönar det sig att försöka sträva efter den? För den dygdige fattige visar sig dygden och visheten i fortsättningen av Menalcas replik ovan inte alls som något i sig eftersträvansvärt, utan i stället som fragmentarisering och tomhet, som drömmar och dödsrikets skuggor, och i jordelivet enbart förlänande människors löje och hån (v. 118–122):

*Re cassa Res, vaga aura,
Vacuae medulla mentis,
Phantasma somniumque,
Idolum et umbra, risus
Ludibriumque vulgi.*

Dessa rader är också laddade med inre betydelser baserade på ordens ljudvärden, som jag tidigare visat. Sammantaget är passagen ett på flera plan genomarbetat uttryck för känslan av idealens tomhet. Litterära förebilder och paralleller saknas inte heller. Tanken om drömmen, skenbilden och skuggan (v. 119–120) härrör sig ytterst från den dikt av Pindaros där hela människolivet liknas vid en skuggas dröm, *somnium umbrae*, en formulering som återkommer i Stiernhielms verk, och som även Columbus berättar att Stiernhielm tidigt fäst sig vid.¹²³ Ett exempel på hur Stiernhielm använt frasen finns i hovbaletten *Freds-Aff* (1649), där Pallas, troligen dansad av drottning Kristina själv,¹²⁴ uppträder som förkämpe för freden. Som hennes motståndare träder bland andra Fält-Skräck fram och beskriver hur man knäcker soldater (vv 107–115):

När iag en Häär wil fälla
Jag tarf ther ringa Wapn, och rustning til:
Ett Skrymsl, en Dröm, en Skugga,
Een röst, ett oförmodligt Ord, Ett Skrij,
Een owänt Syn, en Tancka,
Ett mißförstånd, och feel-grep, är' mijn Wapn
Mijn rustning och beredskap:
Ther med iag faller an mång tusend Man,
Och heele Härar häriar.¹²⁵

Skuggor och drömmar kan alltså förknippas med fruktan, till och med dödsskräck. I *Idyllion* är bilden mindre fysisk, men ändå färgad av modstulenhets, rentav ångest, en känsla som uttrycks i en av Columbus citerad rad av Persius, som Stiernhielm ofta skall ha återkommit till: *O curas hominum! o quantum est in rebus inane!*¹²⁶ Problemet blir hur människan då bäst skall hantera alla bekymmer. I Lipsius *De Constantia*, en av tidens mest inflytelserika filosofiska handböcker, finns uttryckt tanken att eftersom livet bara är en skuggas dröm, bör vi leva lugnt och behärskat oavsett yttre händelser. Denna *constantia* blir så nystoicismens viktigaste dygd. Lipsius citeras också flitigt av Stiernhielm i *Loci communes* och även i hans senare anteckningar. Även hos Rudbeckius förekommer den motsvarande tanken att människan bör iakttä *pietas*, eftersom allt övrigt är skuggor, drömmar, intet: *cetera sunt umbrae, somnia, vana, nihil.*¹²⁷ Stiernhielms Herkules blir i sin tur ansatt av fru Lusta, som försöker få honom att tro att

hans handlingar inte spelar någon roll, eftersom ”Ähra så wäl som Skam äre wind / och Namn utan ingiäld” (*Hercules*, v. 251). Här genljuder också Predikarens upprepade ”Även detta är tomhet, ett jagande efter vind”. (*Pred.* 2:26; 3:16 etc.).

Åter till Pindaros dikt om människolivets flyktighet:

Vad äro vi? Vad äro vi ej?
Skuggan av en dröm är människan.
Men faller en stråle av gudasänd glans på vår väg,
då vandra vi i förklarad ljus
och ljuvt blir livet.¹²⁸

Sådan är den fattiga dygdiga människans väg, och sådan är den gudomliga Pallas utan pengar; även hon kan tyckas vara en skugga och en dröm, men hoppet finns ändå om den gudasända glansen.

Termerna *vaga aura*, *vacuae mentis*, *idolum*, *somnium*, *umbra* är också för Stiernhielm filosofiskt laddade, och kan knytas till hans naturfilosofiska tankar om världens uppbyggnad. I Stiernhielms filosofi är tomheten liktydig med den icke-materia, det nattliga tillstånd som föregick skapelsen.¹²⁹ Denna tomhet beskriver han som (uppfylld av) en fuktig, ångliknande substans, evig och utan form eller ände.¹³⁰ Materien är då tomhet: *Materia omnium vacua, & nuda*. Genom inverkan av *Mens* och *Lux*, världssjälens och ljuset, får den sedan på gudomlig väg form och substans under sin *fuga vacui*, flykt från tomrummet.¹³¹ Tomrummet står alltså även filosofiskt för ljusets och själens motsats, den grundprincip *Mens* som var Stiernhielms motsvarighet till stoikernas världssjäl, ekvivalent med den skapande guden. Motsatsen mellan Gud och intigheten uttrycker Stiernhielm på upprepade platser i sina anteckningar: *Summum Bonum, Deus – Summum Malum, Nihil* (”Det högsta goda är Gud, det högsta onda är Intet”).¹³² *Mens* personifieras av Minerva, och hennes motsats är tomheten *Vacuae medulla mentis*, en tom själs innehåll, det vill säga det absoluta intet som föregick skapelsen, tomhetens urbild.

Med filosofins hjälp kan man dock finna vägen ur skuggriket och nå de himmelska höjderna. I Stiernhielms filosofiska verk *Monile Minervae* beskrivs den i titeln nämnda Minervas länk som vägen från dödsriket till himlen: ”Med hjälp av den kan vi ta oss ur röcknens avgrund, genom skuggorna till ljuset; ur Dis’ sorgliga kungadöme stiger vi snabbt ända till Jupiters tron”.¹³³ Jfr *Idyllion* v. 166–168 om hur Pallas, med stöd av Jupiter, skall triumfera: *At mox ovans resurget [...] De plebe deque Dite*. (”Hon snart i jubel uppstår ... över folk och Dis”). Genom visheten kan vi besegra mörkret och bildligt talat resa oss ur tomheten. Dygdens seger i *Idyllion* kan alltså läsas som en parallell till Stiernhielms naturfilosofi.

Tematiken kring de nakna själsgåvorna återkommer även i v. 59, *Quid nuda dona*

mentis? Här anknyter Stiernhielm till en vanligt förekommande topos om de tre nakna gracerna, liksom Minerva Jupiters döttrar¹³⁴ och bärare av själsgåvor i form av poesi, musik, konst och vältalighet. Deras nakenhet förknippas med såväl vänskap och skönhet som med otacksamhet. I Alciatos emblem *Gratiae* får vi exempelvis veta att gracerna är nakna *mentis quoniam candore venustas constat* ("därför att skönhet består i själens renhet"), eller möjligen av ett annat skäl: *an quia nil referunt ingratae atque arcula inanis est Charitum? Qui dat munera, nudus eget* ("eller är det därför att de otacksamma inte för något med sig tillbaka och gracernas skattkista är tom? Den som ger gåvor, bär ingenting.")¹³⁵ Här har vi alltså paralleller till den fattiga dygden, liksom till världens brist på uppskattning. Även i *Idyllion* blir ju svaret på vad de nakna själsgåvorna tjänar till ett cyniskt *contemptibus ciendis* (v. 60). Närliggande tankar uttrycks också av andra mycket lästa renässansförfattare, exempelvis i Erasmus *Adagia*, där *Nudae Gratiae* associeras med förmågan att uppriktigt umgås med vänner.¹³⁶

Senare i *Idyllion* beskrivs målände det hån och löje som drabbar den som inte besitter den "verkliga dygden", pengar. Detta anknyter till Delblancs tolkning av *Hercules*, v. 404: "Dygd lijder ingen spott; för neesa då wällier Hon lijf-laat".¹³⁷ Han hänvisar här till Aristoteles beskrivning av rädslan för vanära, en känsla som inte i sig är en dygd, men som kan vara lika nyttig som en sådan.¹³⁸ Olsson refererar till detta som "den aristoteliska dygden skamkänsla", även benämnd *verecundia*.¹³⁹ Denna känsla, alltså införlivad som likvärdig med en dygd i den moralfilosofi Stiernhielm fick studera, verkar i *Idyllion* vara central för Stiernhielm. Den fattige jagas av spott och spe, men i själva verket får man förstå att den verkliga skammen tillfaller de föraktfulla rika – de som inte förmår känna *verecundia* och handla därefter. Redan i *Loci communes* citerar Stiernhielm *maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam* ("Den som drar bort skamkänslan från vänskapen, drar bort vänskapens främsta prydnad." Cic. *de Amic.* 22, 82).¹⁴⁰

Att brist på pengar föder förakt är dock en upplevd realitet för Stiernhielm, liksom att dygden är meningslös för den som inte också äger pengar. Att dygden i sig är fattig, och därmed mager, är en vanligt förekommande föreställning i litteraturen. Redan hos Xenofon (som tidigt behandlat vägvalsmotivet, och sannolikt inspirerat Stiernhielm) uppställs en kontrast mellan Dygden och den frodiga Vällusten, dock utan att det specifikt uttalas att Dygden är mager. I senare tradition förefaller hon ofta inte ens ha råd till mat för dagen. I *Idyllion* v. 113 presenterar Stiernhielm denna *macra Virtus*. Även i *Hercules* visar han en fru Dygd som är vacker men *mager af hulde* (*Hercules* v. 279). Bilden av den magra dygden är spridd, exempelvis genom Stobaeus mycket lästa *florilegium*¹⁴¹, och i tidigare svensk tradition skildrar Rudbeckius dygden som "enfaligh skarp och mager / Men i ähra och tuch fast skön och fager".¹⁴²

Botemedlet mot fattigdom och magerhet är alltså drottning Moneta, penningen.

Den krassa verklighetens förespråkare i *Idyllion*, Menalcas, talar för Monetas makt och beskriver henne som den enda drottningen, den enda som kan skänka glädje, rikedom och vänner (v. 123–144). Stiernhielms tankar, både beträffande innehåll och verbalt uttryck, ligger i några rader mycket nära en passage ur Horatius brev. Stiernhielm beskriver i v. 138–144 hur den som äger pengar får vänner, ty penningen är världens enda drottning: *Qui possidet Monetam ... hunc ambiunt amores... Est una, cuncta cunctis / Moneta sola, Summum, / Regina, Numen Orbis*. I Horatius *Ep.* 1, 6, 36–38 finner vi följande: *scilicet uxorem cum dote fidemque et amicos / et genus et formam regina Pecunia donat*. ("Uppenbarligen skänker drottning Pengar en fru med hemgift och trohet och vänner och börd och skönhet").¹⁴³ Horatius formulering *Regina Pecunia* återfinns man också i Stiernhielms anteckningar från 1650-talet, i det lakoniska konstaterandet: *Proprie regens. Regina pecunia potens*. Noteringen härstammar från ett blad som behandlar hebreisk etymologi, ett ämnesområde som Stiernhielm bevisligen ägnat sig åt under flykten från Livland 1656.¹⁴⁴

Personer

Stiernhielm har som talare i *Idyllion* valt två personer till synes helt utan inbördes samband, två gestalter ur skilda litterära traditioner, vars sammanförande vid första anblicken närmast skapar en känsla av förvirring. Om han velat poängtera personernas vänskap hade han exempelvis kunnat kalla dem "Orestes" och "Pylades". Nu förefaller det som om någon annan tanke styrt valet.

Menalcas är ett herdenamn, och används i den bukoliska traditionen ofta som beteckning på en lantlig figur vilken som helst. Tidigare forskning har tagit fasta på detta och format ståndpunkten "Menalcas [...] namn antyder att det rör sig om två herdor – man får föreställa sig att samtalet utspelar sig i en pastoral omgivning och att dikten är att föra till den bukoliska genren".¹⁴⁵ Ingen närmare förklaring ges här till det udda valet av Orestes som herdenamn. Menalcas däremot, en av herdarna i Vergilius ekloger, är alltså den huvudsakliga förebilden för en lång tradition av herdor med detta namn. I eklogerna fungerar Menalcas i vissa avsnitt även som diktarens persona. Det är inte orimligt att dra slutsatsen att Menalcas-gestalten är avsedd att fylla samma funktion för Stiernhielm.¹⁴⁶ I den nylatinska diktingen är namnet Menalcas vanligt. Stiernhielm kan möjligen ha sett Spensers *The Shepherd's Calendar*, där herdegestalterna, bl.a. en Menalcas, används som pseudonymer för skalden själv och hans vänner, som sedan uttrycker åsikter beträffande tidens politik och religion. Att Menalcasgestalten skulle fylla en liknande funktion för Stiernhielm är sannolikt, och tesen förstärks genom detaljer i *Idyllions* tillkomstshistoria.

I Columbus berättelse om *Idyllions* tillblivelse finns en intressant uppgift om att den

utblottade Stiernhielm snart efteråt faktiskt skulle ha blivit erbjuden en statlig tjänst: ”Lijte där effter bleef han Assessor utj Reductions Collegio, som då nyss war inrättat. Men som han <såg> den tjänsten något odieus ok förhatelig, så frampt han skulle fullgöra sin plickt ok sitt samwete, steg han sielf därifrån, ok lefde utan tjänst til däs sig yppade ett rum i krijgz-collegio, däd han kom til at bekläda”.¹⁴⁷ Detta arbete i det av konungen i juli 1655 instiftade reduktionskollegiet skall alltså Stiernhielm ha avlagt sig efter en tids tjänst – ett något okarakteristiskt beteende av denne *homo politicus*, som annars tycks ha satt pliktuppfyllelsen högt. Motsvarande uppgifter om tjänsten i reduktionskollegiet återfinns i flera äldre källor om Stiernhielms liv, men den senaste och säkraste dateringen förlägger själva tjänsteerbjudandet några år efter *Idyllions* tillkomst.¹⁴⁸ Om redogörelsen för Stiernhielms negativa inställning är sann går inte att avgöra, men sannolik är den nog hos en man som sitt vuxna liv igenom fått sin utkomst från förlänningar, främst godset Wasula, och som själv tvingats överge sin mark.

Stiernhielm var alltså med stor sannolikhet negativ till reduktionen, en av de hetare inrikespolitiska frågorna under året som föregick *Idyllions* tillkomst. En man som rimligen haft en positiv eller åtminstone pragmatisk inställning till samma reduktion var dock, intressant nog, Daniel Behmer. Vid tiden för *Idyllions* tillkomst tjänstgjorde Behmer som en av 15 kommissarier i reduktionskollegiet, och Behmer hade också deltagit i utarbetandet av reduktionens riktlinjer i den riksdag som föregick kollegiet.¹⁴⁹ I denna riksdag var Behmers och Stiernhielms vän, den nye rikskanslern Erik Oxenstierna, ledande, och arbetade för en måttfullt genomförd reduktion.¹⁵⁰ Kollegiets ledare, riksrådet Herman Fleming, var inte okontroversiell i sin tjänsteutövning, och med tiden tycks Behmers lojalitet mot honom ha minskat. 1656 förefaller Behmer inledningsvis ha deltagit i kollegiets arbete enligt plan, men under sommaren noteras de första missnöjesyttringarna mot Flemings nit.¹⁵¹ Hur Behmers diskussioner med Stiernhielm om detta arbete lät kan vi tyvärr bara spekulera kring.

En flyende diktare, som liksom Stiernhielm mist sitt lantgods, eller sett sina vänner vräkas, återfinns även i Vergilius nionde eklog, där herdarna sjunger om hur Menalcas, skaldens persona, försökt rädda huvudpersonernas gårdar (Verg. *Ecl.* IX, 10), men i stället knappt undkommit med livet i behåll. Parallellerna till Vergilius egen situation, då hans mark exproprierades av Octavianus som ett led i en större kampanj för att frigöra mark för utdelning bland krigsveteraner, är ju uppmärksammade. I denna tradition, som var levande under Stiernhielms tid,¹⁵² ingår föreställningen att Vergilius sedan utverkade, eller försökte utverka, sitt gods tillbaka genom att utnyttja inflytesrika vänner. De tydliga överensstämmelserna med Stiernhielms egen belägenhet, och hans sannolikt negativa inställning till reduktion/landkonfiskering, ger ytterligare stöd för en identifikation av *Menalcas* i *Idyllion* som Stiernhielms persona. Parallellerna mellan dikt och svensk politisk verklighet ger även dikten en viss, om än diskret, samhällskritisk udd.

Valet av namnet Orestes på den andra karaktären kan tyckas mystifierande. Vad gör denne hämnare eller denne typifierade galning i en anakreontisk dialog? Det jag anser vara centralt att ta fasta på för en rimlig tolkning av namnfrågan är de senare händelserna i den mytiske Orestes liv, främst den tradition som omtalar hur Orestes kom till Sicilien och grundade en kult till Artemis, kring vilken den bukoliska diktartitionen sedan skall ha uppstått. Här finns alltså en diktargestalt, och dessutom en som, liksom Orestes i *Idyllion*, har Minervas stöd – det var ju gudinnans utslagsröst som räddade Orestes från erinyerna då han stod inför areopagen. Med andra ord skulle även Orestes kunna fungera som diktarens persona.

Stöd för denna hypotes finner man i *Kratylos*, där Platon exemplifierar sin teori om verkliga namn, som uttrycker en persons eller en guds centrala egenskaper, och bland annat förklarar namnet Orestes: det är $\theta\eta\rho\iota\omega\delta\epsilon\varsigma$, $\alpha\gamma\rho\iota\omicron\varsigma$ och $\delta\rho\epsilon\iota\nu\omicron\varsigma$,¹⁵³ och beskriver alltså en råbarkad och vildsint person men framför allt en person som kommer från bergen. Det gjorde nämligen också Stiernhielm, född i en bergsmansläkt i Vika socken i Kopparberg, Österdalarna. När han som ung student först började latinisera sitt namn tecknade han sig Georgius Olai Montanus, SueoMontanus eller Cuprimontanus. Stiernhielms första bevarade latindikt från 1624 (den ovan nämnda *Carmen Jambicum Dimetrum*, där Stiernhielm först arbetade med motivet Herkules vägval) är undertecknad "Georgius Lilia Cuprimontanus".¹⁵⁴ Även sina övriga namn valde Stiernhielm med urskillning. Han hade filosofiska funderingar med nyplatonisk inriktning kring namnet Stiernhielm, och till ofrälseamnet Lilia (som han själv av okänd anledning antog) skrev han 1633 ett elegiskt distikon som associerade liljan med dygd och kommande ärekrans.¹⁵⁵ Dessutom använde Stiernhielm ofta mer eller mindre allvarligt menade pseudonymer, från det rättframma Stellata de Casside (använt i tidiga hyllningsdikter till Kristina), till det skämtsamma Astgram Kannitmer.¹⁵⁶ Det finns också exempel på att Stiernhielm använt alter egon med betydelsebärande namn i sina verk. I hans naturfilosofiska dialoger heter exempelvis den ene kontrahenten Astraeus, en lek med namnet Stiernhielm.¹⁵⁷ Det vore alltså inte förvånande att finna diktarens röst i *Idyllion*, kamouflerad under namn med genomtänkta betydelser. Med det utomordentligt starka intresse Stiernhielm hyste för språketeori och tankar om ords mening och ursprung är det inte svårt att föreställa sig att Orestes från bergen skulle vara han själv.

I sina etymologiska studier återvänder Stiernhielm ofta och utförligt till roten OR/AR. Bland annat sammankopplar han den med jord, och härleder ur den Orcus, jord, och via kommentaren *collis – mons* också metallerna *aurum*, *ferrum* och *argentum*.¹⁵⁸ OR associeras också till *fors*, *fortis*.¹⁵⁹ Dessutom finns ett samband med ursprung: "ord, *ordiri*, *orte*, *or=initium*"¹⁶⁰, en koppling som är positiv och relaterad till ljus och varande.¹⁶¹ Ur rotens negativa aspekt härleds slutligen "Or-sinnig, *a-mens*"¹⁶², och "OR,

yr, *a-mens*, yr-sin, uren, furox, vild”.¹⁶³ Detta sistnämnda är besläktat med Platons etymologi kring Orestes, men så vitt jag har funnit har Stiernhielm inte uttryckligen gjort kopplingen till namnet i sina anteckningar. Däremot finns sambanden med såväl berg, ursprung och styrka som med galenskap där.

Associationerna till vildhet och vansinne vidhänger uppenbart namnet Orestes. Detta vansinne bör i detta sammanhang inte tolkas som något helt otyglat och planlöst, utan bör snarast ses i ljuset av galenskapens aspekter sådana de skildras i Platons *Faidros*, där det också framgår att den rätta sortens vansinne alls inte är skamligt utan tvärtom gudagivet, och att vansinnet därmed är en länk till det gudomliga. Orestes vansinne har således drag av såväl den poetiska, den religiöst-mystiska som den profetiska galenskap som Platon nämner. Poetisk galenskap besitter Orestes i egenskap av diktarens persona. Diktaren kan också genom sin gärning närma sig de gudomliga sanningarna, en process som kan jämföras med de det religiösa vansinnets mål. Platon beskriver också profetiskt vansinne, och bilden av diktaren som profet och därmed förkunnare av gudomliga sanningar är en bild som får anses som självklar för den av nyplatonismen influerade Stiernhielm. Själva valet av versmått i *Idyllion* kan för övrigt också det vara förknippat med Orestes vansinne: den anakreontiska versen skildrar med förkärlek olika slags vansinne (då även den fjärde typ Platon beskriver, nämligen det erotiskt betingade vansinnet).¹⁶⁴

Gudomliga sanningar förmedlas exempelvis genom orakel, och i *Idyllion* nämns oraklet i Delfi. Orestesgestalten har också en koppling till Delfi: den antika mytens Orestes lyder Apollons bud via oraklet. Genom själva lydnaden gentemot gudarna och rättrådigheten finns ett samband mellan *Idyllions* dygdige Orestes, som uppriktigt tycks tro på (det erkänt dubbeltydiga) oraklet, och sagans och tragediernas Orestes, den rättfärdige hämnaren. Stiernhielms uppfattning om Apollons orakel tycks även utanför poesin ha varit den traditionella: oraklet förmedlar gudomlig sanning.¹⁶⁵ I inledningen till sin filosofiska traktat *Monile Minervae* nämner han oraklets uppmaning γνώθι σεαυθόν som exempel på högsta vishet.¹⁶⁶ I *Idyllion* talar oraklet *veriora vero*, sannare än sant.¹⁶⁷ Att dess budskap om vänskapens natur inte är entydigt verkar inte bottna i någon avsikt från Stiernhielms håll att misstänkliggöra oraklet i sig, utan syftar snarare till att åskådliggöra kontrasten mellan ideal, som kan vara nog så uppriktigt kända, och krass verklighet. Det oraklet via Orestes, diktarens röst, förmedlar är en syn på vänskap som är värdig det gudomliga oraklet, ett ideal värt att leva efter. Det didaktiska anslaget är tidstypiskt, och som Curtius visar är synen på diktaren som lärare och vägvisare även en antik bild.¹⁶⁸ Under renässansen är kraven inte mindre på poetens bildning och förmåga att visa höga ideal, gärna i sinnrik allegorisk form. Det gåtfulla, fördolda har också antika rötter i tanken att gudomliga sanningar oftast uppenbaras på krokiga vägar via dunkla orakelsvar. Sanningen kräver lärda och snillrika uttolkare,

och för nyplatoniker, dit Stiernhielm får räknas, blir även poeten hierofant, väktare av esoteriska hemligheter.¹⁶⁹ Att Stiernhielm faktiskt såg sig själv i detta ljus visas i en latindikt som kort beskriver varför han valt sitt adliga namn – syftet är att med sin stjärnas ljus nå upp till Gud och återkasta den gudomliga glansen:

*Mente Deum tangit mundoque infusa refundit,
Se semper cupiens assimilare Deo.*¹⁷⁰

(”Med sin själ berör han Gud, och han utgjuter över världen det som ingjuts i honom, i sin ständiga iver att likna Gud.”)

En liknande syn på poeten som profet uttrycks i inledningen till dikten över segern vid Fehmarn 1644, som är skriven som en *Trophaeum Sibyllinum*: ett gåtfullt orakels utsaga om segern, framförd genom en *egregius throni miles* (anagram på Georgius Stiernhielm).¹⁷¹ I *Monile Minervae* uttrycker han också liknande tankar om att självkännedom innebär kunskap om Gud, och den som uppnår denna insikt kan förmedla gudomliga sanningar.¹⁷² Det är alltså som förkunnare av sådana höga budskap som Orestes i *Idyllion* talar.

Orestes budskap är gudomlig sanning, men har drag av fullkomligt vanvett: idealen för en hård kamp mot en krass värld. Som kontrast till Orestes framstår den lantlige herden Menalcas som världslig, jordnära och praktisk, vilket också får sitt uttryck i hans konkret realistiska budskap om penningens betydelse. Hans förment pastorala miljö är heller ingen ohotad diktad idyll, utan har som vi sett starka samband med Stiernhielms verkliga värld.

De båda talarna i *Idyllion* är således varandras komplement, och de framför olika sidor av författarens åsikter. Följaktligen är det en konsekvent slutsats att betrakta såväl Menalcas som Orestes som Stiernhielms personae. Arrangemanget understryker också diktens komplementära struktur, som elegant understryks genom att de båda talarna egentligen visar sig vara samma person.

Själv är Stiernhielm givetvis också, utanför dikten, den allvetande skalden som förmår sammanbinda ideal och verklighet och i kraft av detta kan uppnå ärans lager. Det är frestande att tro att han haft en rad av Ovidius i tankarna när han konstruerat sin dikt: *Non incola montis, / non ego sum pastor*, säger Ovidius Apollo till den flyende Dafne (Ovid. *Met.* I, 512–513). ”Jag är varken bergsman eller herde”, jag är nämligen Apollo själv, guden som talar genom oraklet, poesins gud på jakt efter Dafne, d.v.s. konkret och bokstavligen på jakt efter vad som skall bli ärans lager. Om Stiernhielm verkligen associerat *Idyllions* komposition till detta Ovidiuscitat vet vi inte. Däremot kan man av hans bevarade verk utläsa att han haft en nyplatonisk syn på skaldens roll som förbindelselänk till det gudomliga, och att hans diktarjag således existerar som förmedlare av såväl Orestes som Menalcas sanningar. Skalden Stiernhielm är i *Idyl-*

lion inte synonym med vare sig bergsbon Orestes eller herden Menalcas, han är syntesen av dem båda.

I *Idyllion* förekommer det gudomliga inte enbart i form av oraklets budskap, utan också genom tre namngivna olympiska gudar: Minerva eller Pallas, Juno med tillnamnet Moneta, samt Pluto eller Dis. Dessutom urskiljer man Jupiter bakom Olympens konung i v. 151–152. Gudarna används, möjligen med undantag för Juno, i sina vanligaste allegoriska betydelser, Minerva står för vishet, Pluto för död och även rikedom, Jupiter är härskaren. Kopplingen mellan Juno och rikedom är också etablerad, om än inte lika uppenbar. Den utbytbarhet mellan olika namn på samma gud som Stiernhielm tillämpar på Pallas / Minerva och även på Pluto / Dis var gängse bruk, och de olika namnformerna skall helt enkelt betraktas som synonymer.

De centrala gudagestalterna i *Idyllion* är Minerva och Juno Moneta. Vilka tankar har då Stiernhielm haft kring dessa gudinnor och deras egenskaper? Juno Moneta, till att börja med, presenteras alltså i sin egenskap av rikedomens gudinna. Kopplingen mellan Juno Moneta, ”varnerskan”, och det romerska myntverket är ursprungligen geografiskt betingad, men det är oklart om Stiernhielm känt till den. Vad lokalkännedom beträffar visar han i sina anteckningar kunskap om att det på Capitolium finns tre tempel tillägnade Jupiter, Juno och Minerva.¹⁷³ Han relaterar sedan den kapitoliniska triaden till de funktioner för gudarna han redan via Macrobius känner till: Jupiter för ande och liv, Juno för äer (luft; dunkel) och materia, och Minerva för själen. Han förtydligar sedan med att Juno är jorden, *Terra*. Kopplingen till Juno och jorden återkommer på flera ställen i Stiernhielms anteckningar.¹⁷⁴ Även etymologiskt har Stiernhielm sammankopplat *äer* och *Terra*, som via verb som *ardeo* och *torreo* härleds ur roten AR,¹⁷⁵ och visar en negativ aspekt. Att från AR associera vidare i riktning mot *aurum* (guld) eller *argentum* (silver) och därmed rikedom förefaller begripligt. Beträffande tillnamnet Moneta härleder Stiernhielm det ur samma rot som förledet *min-* i Minerva.¹⁷⁶ Etymologiskt finns alltså en tydlig koppling mellan de två gudinnenamnen, enligt Stiernhielms system. Det finns alltså för honom en djupare förklaring till synen på Minerva och Moneta som komplementära storheter, en syn som är väsentlig för förståelsen av *Idyllion* och dess komposition.

Stiernhielm har också i tidigare diktning benämnt Juno rikedomens gudinna, vilket visar att denna koppling var naturlig för honom. I *Heroisch Fägne-Sång*, hyllningsdikten till drottning Kristinas 17-årsdag, uppträder Minerva, ”Wijshets Gudinna” och Juno, ”Wälde och Rijkedoms Gudinna”.

*Then rijke Juno stält har gifvit macht och välde
Ja cron och schepter, folk och land, hög stat och ställe,
Konungzlig ähra, stort anseend' och majestet;*

*Minerva klok hon gaf förstånd, vjsheet och veet,
Konst, lärdom, slögd och dygd och måål af många tunger
Ther i hon öfvergår i verlden alle kunger.*¹⁷⁷

Här förekommer alltså den rika Juno i kombination med den visa Minerva, samma par av gudinnor som möter oss i *Idyllion*. Det har länge varit känt att *Heroisch Fägnesång* är modellerad efter en tysk förlaga (den svenska stormaktstidens poesi vilade ju tungt mot främst tyska och holländska förebilder), nämligen Martin Opitz *Geburtsgedichte*. Redan här är kopplingen mellan Juno och rikedom etablerad: ”Dess Jupiters Gemahl und Schwester wolt’ ihr geben / Viel Reichtumb, Gut und Geld, die Parcen langes Leben”.¹⁷⁸ Även hos Opitz fortsätter versen med en uppräknning av Minervas egenskaper. Kopplingen mellan Juno och rikedom, liksom motsatsförhållandet mellan just dessa två gudinnor, var alltså något sedan länge etablerat i Stiernhielms föreställningsvärld.

Juno Monetas opponent i *Idyllion*, Minerva, kunde under 1650-talet med viss automatik associeras med drottning Kristina, Nordens egen Minerva. Stiernhielm har varit angelägen om drottningens gunst: Kristina är den enda monark han skrivit hyllningsdikter till, och han döpte sin enda dotter till Kristina.¹⁷⁹ Dessutom deltog Stiernhielm självklart aktivt i utformandet av propagandabilden av Kristina som Minerva.¹⁸⁰ 1656, när *Idyllion* skrevs, var situationen i och med Kristinas tronavsägelse och konvertering diametralt förändrad, och att Stiernhielm fortfarande skulle haft Kristina i tankarna som en sinnebild för vishet förefaller inte särskilt sannolikt. Ett djupare studium av Stiernhielms tankevärld visar också att han redan tidigare nyanserat sin allegoriska värld och att Kristina för honom kommit att förknippas snarare med Minervas jordiska medtävlarska Arachne, och en med henne ibland associerad ljusprincip, än med Minerva själv, även om gränsdragningen inte alltid görs tydlig.

Minervagestalten är central i Stiernhielms filosofi. Hon symboliserar för honom världssjälén (*Minervam, id est, Mentem*¹⁸¹), och hennes namn används i själva titlarna till hans ofullbordade filosofiska verk: *Monile Minervae* (Minervas kedja) och *Peplum Minervae* (Minervas dräkt). Minervas dräkt var den sinnrika väv Minerva förfärdigat till sin klädnad, och som Stiernhielm såg som en symbol för universums uppbyggnad. Härav följer parallellen med den av Stiernhielm ofta använda myten om Minerva och Arachne, som återges i inledningen till *Peplum Minervae*.¹⁸² Den jordiska Arachne sägs här närapå överträffa Minerva i den mest beundransvärda konsten, vävnadskonsten, den som skapat universum och som också väver samman människor i ett nät av vän- och fiendskapsband.¹⁸³ Stiernhielm beskriver sedan själv hur han sökt meningen bakom denna allegori, och efter att ha avfärdat Aristoteles, Demokritos och Epikuros funnit två av världens grundprinciper, *Mens* och *Materia*, hos stoikerna och Platon,

och den tredje, *Lux*, via den mosaiska läran.¹⁸⁴ Han avslutar sedan med att tala om den väv han börjat väva ”efter den andra Arachnes exempel”.¹⁸⁵

Arachne, den som väver ett nät, associeras med spindeln, och Stiernhielm gjorde gärna jämförelser mellan en spindel och sig själv som författare eller vetenskaplig uttolkare. Detta efterliknande av det gudomliga som visas i Stiernhielms syn på konst och vetenskap använder han också i sin alltmer utvecklade syn på drottning Kristinas verksamhet. I stället för att jämföra henne med Minerva vill han dra parallellen till Arachne – ”den andra Arachne” i citatet ovan. En tid övervägde han rentav att kalla *Peplum Minervae* för *Arachne Christinaea*.¹⁸⁶ Av detta följer att en rimlig översättning av de mytologiska gestalterna gör Minerva ekvivalent med världssjälens och det skapande förnuftet själv, medan Arachne kan vara en jordisk efterbild, som poeten Stiernhielm eller drottningen, Kristina. Den grundprincip som då närmast förknippas med Arachne är ljuset, *Lux*, den princip som medlar mellan *Mens* och *Materia*. Överflyttat till den kungliga symboliken står ljuset för den kungliga solen, där Kristina då även med mer traditionellt bildspråk skulle länkas samman med ljuset.¹⁸⁷

K. E. Steneberg har i sin avhandling om Kristinatidens måleri lyft fram Stiernhielm som tongivande i utformningen av Kristinahovets allegoriska propagandaprogram, och även han visar på identifikationen av drottningen med principen *Lux*.¹⁸⁸ I sin tolkning av David Becks märkliga allegoriska Kristinaporträtt från 1650 ser han huvudsakligen en illustration av Stiernhielms filosofiska system, med drottningen som den ljuskälla som ger materien del av världssjälens, *Mens*, Minerva.¹⁸⁹ Steneberg hänvisar också till Stiernhielms dedikation till drottningen ur *Peplum Minervae*. Ljuset från Kristinas strålar finns också i Vondels hyllningsdikt från 1649: *Een ieder voelt de kracht van hare stralen*.¹⁹⁰ Ett besläktat propagandaprojekt diskuteras av Mats Malm, som visar hur ljusprincipen användes även i försöket att sprida tanken om det götiska, fornsvenska språkets renhet, och hur tanken stöptes om i politiskt syfte: liksom urspråket spreds med ljuset över världen, kunde nu den svenska storheten spridas via ljusgestalten Kristina.¹⁹¹

Utöver dessa storslagna politiska propagandaförsök har Stiernhielm skrivit ett kort elegiskt distikon, daterat till 1650-tal, som jag vill påstå anknyter till Arachnemyten:

*Faemina nulla sapit nec erat nisi ficta Minerva
Textrix non Rectrix, si qua Minerva fuit.*¹⁹²

(”Ingen kvinna är vis och Minerva var endast inbillad.

Om någon Minerva har funnits, var hon väverska, inte härskarinna.”)

Något specifikt om denna korta dikts tillkomstshistoria verkar inte vara känt, men det vore inte osannolikt om den skrivits med drottning Kristina i åtanke, och med en hän-syftning till väverskan Arachne som här inte längre kan ses som en hyllning.

Minerva är alltså för Stiernhielm inte synonym med drottning Kristina, och någon politisk allegori med Kristina som part verkar inte kunna tolkas in i *Idyllion*. I stället kan Minerva förstås som Stiernhielms filosofiska Minerva, visheten och förnuftet, den som blir synonym med skaparen själv. Även etymologiskt associeras Minerva med den höga och gudomliga visheten. Minerva förekommer i *Radix Ma* och i flera utkast till densamma.¹⁹³ Här framgår att Stiernhielm betraktade ordet Minerva som sammansatt: Min-erva. Förledet *min-* är besläktat med lat. *mens*. Det andra ledet *-erva* härleds ur roten AR till en grupp av ord som inkluderar lat. *arma*. Minerva bör alltså tolkas som *MENS ARMATA*, aut *ARMATURA MENTIS* (en väpnad själ eller själens beväpning), vilket Stiernhielm påpekar ju är samma sak som vishet, *sapientia*.¹⁹⁴

Under den tid som föregick *Idyllions* tillkomst var Stiernhielm sysselsatt med sina filosofiska verk, och arbetet tycks ha pågått med viss intensitet.¹⁹⁵ Bland annat vet vi att han inhandlade sitt exemplar av Ficinos utgåva av Plotinos *Enneader* i Dorpat 6 maj 1656; en bok som tjänade som viktig inspirationskälla för honom, inte minst att döma av de bevarade livfulla marginalanteckningarna.¹⁹⁶ Plotinos tankar genomsyrar även hans bevarade filosofiska utkast från tiden.¹⁹⁷

Jag har också funnit konkreta spår i Stiernhielms filosofiska anteckningar av de bistra upplevelser han haft strax före *Idyllions* tillkomst, erfarenheterna av att som nödställd finna sig nästan utan vänner. Under hela 1650-talet arbetade Stiernhielm av och till med sin filosofiska skrift *Monile Minervae*, till vilken han bland annat tagit fram en kapiteldisposition, vars exakta datering inte kan fastställas.¹⁹⁸ Min hypotes är dock att vissa tillägg, gjorda med tunnare bläck, är tillkomna efter flykten från Livland. Kapitel 4 benämns ursprungligen *De Vero, Eodem, Aequali, Simili*. ("Om det sanna och det därmed jämställda och lika.") Med det tunnare bläcket är sedan tillskrivet: *Amicitia, Appetentia, Sympathia. & oppositis, Lite, Odio. Fuga. Imagine & assimilatione Principij*. ("Vänskap, Strävan, Sympati. & om dess motsatser, om gräl, om hat, Flykt, Om skenbilder, om principers förställning.") Kapitel 5, *De Bono, Utili, Iucundo, Honesto*. ("Om det goda, nyttiga, behagliga, hederliga") har fått tillägget: *& oppositis, Malo*. ("& om dess motsatser, om det onda."). Dessa noteringar verkar stämma så väl överens med erfarenheterna bakom *Idyllions* tillkomst, liksom med diktens innehåll, att det knappast rör sig om en tillfällighet.

Filosofiska tankar med nyplatoniskt fokus har alltså funnits högt upp i Stiernhielms medvetande under 1656, tankar som i inledningen av *Monile Minervae* uttrycks som att människans med filosofins hjälp kan ta sig upp ur töcken och Dis underjord och nå de gudomliga höjderna och Jupiters tron.¹⁹⁹ Att denna passage har språkliga och innehållsliga likheter med *Idyllion* (v. 120–121; v. 166–172) har redan tidigare diskuterats. Här har jag nu också visat på den filosofiska och etymologiska pregnans som Minervas och Monetas namn haft för Stiernhielm. I hans filosofi används de alltså för att per-

sonifiera två grundprinciper: den aktiva världssjäl, *Mens*, respektive den passiva jorden, *Materia*, vilka betecknar varandras motsatser. Etymologiskt härleds Minerva och Moneta ur samma rot i det stiernhielmska systemet, och kan alltså sägas utgöra besläktade komplement. Även här är *Idyllions* på motsatser byggda konstruktion konsekvent genomförd.

Idyllion Anacreonticum är alltså en till formen noga genomtänkt dikt, där ett komplementärt tänkande återspeglas på alla nivåer. Den vikt Stiernhielm fäste vid den konstnärliga formen framgår också av den nämnda liknelsen mellan den konstnärliga väven och Arachnes väv, som också återfinns hos honom i form av spindelns eller silkesmaskens nät.²⁰⁰ Stiernhielm följer Plotinos uppfattning att ordkonsten är värdefull som länk till det gudomliga, eftersom den förmår framkalla bilder som bara kan ses med själens ögon. Ordkonsten kan rentav överträffa naturen genom fulländad form.²⁰¹ I *Idyllion* har Stiernhielm använt stilelement som till sin karaktär överensstämmer med det budskap han vill förmedla, och han har också förstärkt diktens innehåll genom tillämpning av sina tankar kring språkljudens inneboende betydelse. Även diktens komposition, persongalleri och motiv bygger på motsatser och komplement. Ytterligare fördjupning av en sådan läsart fås genom att tolka *Idyllion* i dialog med den samtidigt publicerade *Hercules*, ett samtal som denna studie velat inleda.

Den viktigaste inspirationskällan till *Idyllion* bestod av konkreta händelser i Stiernhielms eget liv, händelser som påverkade honom starkt och även fick genomslag i hans filosofiska anteckningar från tiden. Författarens personlighet och faktiska livssituation präglar alltså *Idyllion* till innehåll och tematisk behandling. Detta visas genom hans skildring av den verksamma vänskapen, hans av instrumentella aspekter dominerade behandling av dygdetemat, hans ironiska skildring av penningens makt och hans skildring av dygder lämpliga för att vinna vänskap. Namngivningen av diktens talande karaktärer har jag tolkat som direkt hänsyftande på Stiernhielm själv.

Stiernhielm författar sitt *Idyllion Anacreonticum* till vänskapens lov när han till slut funnit en fristad hos bröderna Behmer och Skyttehielm. Vid det laget har han återfunnit sin normala *espri* och skriver följaktligen en på alla plan genomkomponerad och elegant dikt över sitt höga ämne. Han presterar till och med ett lyckligt slut. *Idyllion* avslutas med en deklARATION till de högre värden vars existens bevisas när sanna vänner visar sig finnas trots allt. Av Orestes slutreplik framgår att Dygden och Visheten skall besegra Plutos giriga hov, och därmed analogt även besegra döden. Dikten blir så det optimistiska komplementet till *Hercules*, i vars slutrad döden utpekats som det yttersta målet.²⁰²

Georg Stiernhielms efterlämnade papper på Kungliga biblioteket, Stockholm, som anförts i uppsatsen:

- Fd 2 *Radix Ma* m.fl. språkvetenskapliga manuskript, ca 1640–1650-tal
 Fd 4:1 *Loci communes in adolescentia collecti*, ca 1610–1620-tal
 Fd 4:4 *Collectanea philosophica*, ca 1650–1653
 Fd 5 *Runa Svethica*, m.m, 1650- och 1660-tal
 Fd 6 Utkast och anteckningar, 1650-tal och senare
 Fd 7 Språkvetenskapliga manuskript, ca 1650-tal
 Fd 9** *Monile Minervae* m.m, ca 1656–1669

Dateringen följer Nordström 1924, s. 25 ff

Följande korttitlar för antika texter används i texten:

- Cic. *de Amic.* Cicero, De Amicitia
 Cic. *de Off.* Cicero, De Officiis
 Hor. *Ep.* Horatius, Epistulae
 Hor. *Sat.* Horatius, Satirae
 Martial. *Epigr.* Martialis, Epigrammata
 Ovid. *Met.* Ovidius, Metamorphoses
 Verg. *Ecl.* Vergilius, Eclogae

NOTER

- 1 Uppgifter om *Idyllions* popularitet genom seklerna kan bland annat inhämtas hos Birger Bergh, ”Latinpoeten Stiernhielm”, *Stiernhielm 400 år. Föredrag vid internationellt symposium i Tartu 1998*, red. Stig Örjan Ohlsson & Bernt Olsson, Stockholm 1998, s. 317.
- 2 Kungliga Biblioteket: <http://www.kb.se/F1700/GS58.htm> (08-05-30).
- 3 Kommentar i Georg Stiernhielm, *Samlade skrifter* (Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet VIII), del 1 (Poetiska skrifter), utg. Johan Nordström & Bernt Olsson I:2, Lund 1976–1987, s. 602–603. Översättaren Birger Bergh kommenterar här bl.a. en variation i dedikationen, som avslutas antingen *veros probatos* och *viros probatos*. Bergh motiverar sin preferens för *veros probatos* med att orden *amicos*, *veros* och *probatos* anspelar på samma ord i v. 182 ff. Dessutom talar förekomsten av det tidigare *viros* i överskriften mot en upprepning här. Jag ansluter mig till Berghs uppfattning i denna fråga. Kommen-

- taren citeras fortsättningsvis som ”Komment I:2”. Stiernhielms samlade skrifter citeras fortsättningsvis som Stiernhielm SS, med angivande av del (med romersk siffra) och band med arabisk.
- 4 En utgåva tryckt i Åbo 1669 har titelbladstexten: *G. Stiernhielmii Idylion Anacreonticum de amicitia Ejusque Fundamento Vero & Genuino, scilicet Virtute Et Fucato sive Spurio, nimirum Opulentia* (Komment. I:2, s. 602). Dikten gavs också ut sambunden med 1668 års utgåva av *Musae Suethizantes* (exemplar ägs bl.a. av Kungliga Biblioteket och av Göteborgs Universitetsbibliotek), och har titel och dedikation som följer: *Georgi Stiernhielmi Idylion. Anacreonticum ad Amicos certos & probatos*. Personnamnen kan ha utelämnats för att betona diktens allmängiltighet, eller för att Stiernhielm själv ville att fler hjälpsamma vänner skulle kunna känna sig träffade av dess innehåll, exempelvis Bengt Skytte som så småningom erbjöd sin hjälp.
 - 5 Komment. I:2, s. 181–188.
 - 6 Två alternativa översättningar finns att tillgå: en prosaöversättning som följer originalet mycket nära är gjord av Birger Bergh (Komment. I:2, s. 603–605). Dessutom finns en äldre och betydligt friare svensk översättning på alexandriner, gjord av Johan Browallius och publicerad i den av Linnélärlungen själv utgivna lärda tidskriften *I.N.J Oskylldig Mål-Ro, Eller, Förmöjliga Samtal Om hwarjehanda Lärda och Nyttiga Saker. Them Ro-älskandom Til Roande på Lediga Stunder*, närmare bestämt i nr 2, 1731, s. 4–8. Som exempel på Browallius stil låter diktens inledande tre rader så här: ”Menalca, frågar tu hur’ man sig vänner skaffa kan, / hwad konst then gunsten wärfwas med, som önskeligt skal hielpa, / När sena lyckans wagn wil på afwundz-tufwor stielpa?”
 - 7 En del saker, bland annat sin relativt omfattande boksamling, hade Stiernhielm dock kunnat packa och skicka till Sverige i förväg, uppmanad av Bengt Skytte att sätta familj och dyrbarheter i säkerhet: skicka dina ”*libros liberosque*” till Sverige... Skyttes brev är daterat 18 maj 1656 (Wieselgren, Per (ed.), *Brev till Georg Stiernhielm*. Lund 1968, s. 250). Stiernhielm har mottagit varningen, för bland hans efterlämnade papper finns ett anteckningsblad med den omsorgsfullt textade rubriken: *GS ADVERSARIA TUMULTUARIA / in fuga excerpta. coepta in Wasula. / die 6 Junij anno 1656. / nequa dies sine linea*. Under den dramatiska rubriken följer en dryg sida för Stiernhielm karakteristiska etymologiska anteckningar: han fortsatte helt enkelt med sitt vanliga arbete. Fd 9**, bl. 35. Georg Stiernhielms efterlämnade papper förtecknas i en avslutande bilaga.
 - 8 Georg Stiernhielm, *Samlade skrifter* (Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet VIII), del 3 (Brev och inlagor), band 1, utg. Per Wieselgren, Stockholm 1937–1948, s. 194.
 - 9 Stiernhielm SS III:1, s. 194–196. Översättning i Kommentar i Georg Stiernhielm, *Samlade skrifter* (Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet VIII), del 3 (Brev och inlagor), band 2, utg. Per Wieselgren, Stockholm 1957, s. 200–201. Kommentaren citeras fortsatt som ”Komment III:2”.
 - 10 Samuel Columbus, *Samuel Columbus Mål-Roo eller Roo-Mål. Utgiven på grundval av de bevarade manuskripten med inledning och ordförklaringar av Bengt Hesselman*, Uppsala 1935, s. 20.

- 11 Samuel Gagnerus, *Äre-minne öfver krigs-rådet Georg Stjernhjelm*, Stockholm 1776, s. 44–46.
- 12 Hjalmar Lindroth, *Stiernhielms Hercules. En diktmonografi*, Lund 1913, s. 82. ”Stiernhielm har sprängt den traditionella motivramen och skildrat livet självt” skriver Lindroth, framför allt syftande på den målande beskrivna dryckesscenen i *Hercules* v. 220–248. Liknande festligheter finns beskrivna i skildringar av tyskt studentliv från tiden, och har alltså sannolikt upplevts av Stiernhielm under dennes ungdomsstudier i bl.a. Greifswald. Så blir den något tvivelaktiga meriten att kunna skildra ett rejält fylleslag utifrån egen erfarenhet upphöjd till något nyskapande och rentav patriotiskt...
- 13 Andersson, Mattias, ”Skyttehielm”, *Svenskt Bibliografiskt Lexikon. Band 32*, Stockholm 2006, s. 519–520, utom uppgiften om att Skyttehielm skulle arbetat i kommerskollegium, som kommer från Johan Nordström, ”Inledning”, i Georg Stiernhielm, *Samlade skrifter* (Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet VIII), del 2 (Filosofiska fragment), band 1 (Inledning) utg. Johan Nordström, Stockholm 1924, s. CCXLI. Skyttehielm avancerade så småningom till kammarråd (1665).
- 14 Andersson 2006, s. 519–520.
- 15 Komment. I:2, s. 602, beskriver Skyttehielm som ”sannolikt kusin till Johan Skytte”, och anför att detta troligen var anledning till deras bekantskap.
- 16 Nordström 1924, s. CCXLI, not 4.
- 17 Jacobson, G., ”Behmer”, *Svenskt Bibliografiskt Lexikon. Band 3*, Stockholm 1922, s. 61–65. Behmers hustru Brita presenteras här som dotter till Henning Schütte (jämför Andersson 2006 s. 519, där samme Henning anges som Joachim Skyttehielms far.)
- 18 Komment. I:2, s. 601–602 håller det för troligt att Stiernhielm och Behmer mötts genom Erik Oxenstierna.
- 19 Upprepade goda omdömen om Behmer återfinns i Axel Oxenstiernas korrespondens, exempelvis rekommendationsbrev 1638-08-25 till Hugo Grotius. (Oxenstierna, Axel, *Brev*.) Man kan också ur denna utläsa hur han fortlöpande umgåtts med och arbetat för både far och son Oxenstierna; relationer som inkluderar förmedling av känslig privat korrespondens och diskussioner om gemensamma politiska och ekonomiska intressen. Mellan 1646 och 1648 används Behmer som förmedlare av delikat korrespondens mellan Erik Oxenstierna och dennes (av fadern utvalda) tilltänkta fästmö Elsa Elisabet Brahe; detta eftersom han tidigare utfört liknande uppdrag till rikskanslerns belåtenhet. Elsa var en rik flicka av lämplig familj: dotter till Nils Brahe. Hon och Erik hade knappt träffats, men båda accepterade äktenskapsplanerna (Ellen Fries, *Erik Oxenstierna. Biografisk studie*, Stockholm 1889, s. 111. Erik var också intresserad av att ta kål på de pinsamma rykten som cirkulerade angående hans eventuella förhoppningar på drottningens hand (Fries 1889, s. 47–50). Det delikata uppdraget återspeglas i Axel Oxenstiernas bevarade brev till sonen, exempelvis 1647-04-03 och 1647-05-07 (Axel Oxenstierna, *Brev*. Riksarkivet, Oxenstiernaprojektet, <http://www.ra.se/RA/Oxenstierna/oxenstierna.html>). Dock väcker Behmer rikskanslerns irritation då han en gång sölat med brevförmedlingen (brev till Erik 1647-10-10, Oxenstierna, *Brev*). Även i tjänsten arbetade Behmer för Oxenstiernornas intressen, bland annat genom att 1649 verka för nya planer för ett handelskollegium, Fries 1889, s. 121. Beh-

- mer blev också rekommenderad som Matthias Biörenklous efterträdare som förhandlare i Osnabrück. (Brev från Axel Oxenstierna till sonen Johan, 1647-11-13. Oxenstierna, *Brev*) Vänskapen utsträckte sig också till att Axel Oxenstierna verkade för Behmers sak i ärenden rörande förlänningar (1649-11-26 och 1651-06-13. Oxenstierna, *Brev*).
- 20 Stiernhielm och Erik Oxenstierna samarbetade och korresponderade. Under den period Stiernhielm var gäst hos Oxenstierna deltog denne aktivt och intresserat i Stiernhielms olika projekt, såväl naturvetenskapliga som språkorienterade. Bland annat hade Stiernhielm nu påbörjat författandet av *Hercules* (Fries 1889, s. 102 f.). Erik Oxenstierna skriver hem till fadern och berättar om sina och Stiernhielms vetenskapliga experiment och diskussioner i språkfrågor, som främst gällde vilken sorts ordval och formuleringar som vore lämpliga för en hjältedikt på modersmålet. Stiernhielms brev till Erik Oxenstierna från samma tid uttrycker tacksamhet, och vänskaplig detaljriktighet kring arbetets fortskridande (Birger Swartling, *Georg Stiernhielm. Hans lif och verksamhet*, Uppsala 1909, s. 45 f.). Oxenstiernas förtroende för Stiernhielm utsträcktes även till ekonomiska spörsmål: under sin resa i Holland 1648-49 tycks Stiernhielm ha fått köpa böcker på Erik Oxenstiernas räkning (Swartling 1909, s. 48, not 2).
- 21 Gunnar Wetterberg, *Kanslern. Axel Oxenstierna i sin tid*. Stockholm 2002, s. 813, påpekar hur såväl studenter som lärare från universiteten ofta rekryterades till rikets förvaltning. Daniel Behmer, Mattias Biörenclou och Anders Gyldenklou nämns som exempel på f.d. professorer i vältalighet i Uppsala, som sedan rekryterades som kungliga ämbetsmän.
- 22 Jacobson 1922, s. 61-65. Behmers karriär efter 1656 var också den lyckad; och på familjefronten kan noteras att han och Brita 1659 fick en dotter.
- 23 Behmer anges som upphovsman till fem avhandlingar, enligt Lidén (Johan Henrik, *Catalogus Disputationum, in academiis et gymnasiis Sueciae, atque etiam, a suecis, extra patriam natitarum, quotquot huc usque reperiri potuerunt; collectore Joh. Henr. Lidén*, Uppsala 1778, s. 54 f.). De härrör från 1642-1644, ungefärligen motsvarande Behmers tid som professor i Uppsala. Av titlarna att döma behandlar de såväl dygdelära (t.ex. *Liberalitate*, 1644) som språkfrågor (*Hermathenae, s. de Eloquentia Sapientiae conjugenda* i två delar bl.a. inkluderande grammatik och logik.), områden där ju även Stiernhielm hade intressen.
- 24 Fries 1889, s. 8.
- 25 Jozef Ijsewijn & Dirk Sacré, *Companion to Neo-Latin Studies. Part II Literary, linguistic, philological and editorial questions*, Leuven-Louvain 1998, s. 62 ff.
- 26 Ἀνακρέωντος Τηίου συμποσιακὰ ἠμιάμβα. Anacreontis Teii odae. Ab Henrico Stephano luce et latinitate nunc primum donatae. Paris 1554. Mer om utgåvan och den därpå följande diskussionen om innehållets äkthet finns i Jan Mogren, *Antik poesi i svensk översättning. Två studier. I. Traditionalism och förnyelse inom översättarkonsten. II. Om Anacreonteia*, Lund 1963, s. 20-23. Anacreonteia bygger på en handskrift benämnd Codex Palatinus, vilken tillkom på tidigt 900-tal. Vad innehållet beträffar har 500-talet fastslagits som *terminus ante quem*, se Patricia A. Rosenmeyer, *The poetics of imitation. Anacreon and the anacreontic tradition*, Cambridge 1992, s. 225.
- 27 1556 kom andra upplagan med ytterligare sex oden i Estiennes latinska översättning, och

- samma år utkom en översättning till franska av Rémy Belleau. Självständig diktning i anakreontisk anda företogs sedan av flera medlemmar av Ronsards plejad (Mogren 1963, s. 25).
- 28 Ijsewijn & Sacré 1998, s. 96.
- 29 Rosenmeyer 1992, s. 226 f.
- 30 Ijsewijn & Sacré (1998), s. 96.
- 31 Det har noterats att senare svenska författare uttryckligen påverkats av åtminstone Taubmann; se exempelvis Warburg, Karl, *Anna Maria Lenngren*, Stockholm 1887, s. 33.
- 32 Rosenmeyer 1992, s. 75 ff. Längre fram exemplifierar hon också med de anakreontiska författarnas relativt flitiga användning av *recusatio*, med vars hjälp man först kan ursäktas sig för att genren inte alls är lämpad för allvarliga ämnen – och sedan avhandla några sådana (s. 97).
- 33 Rosenmeyer 1992, s. 62, visar hur den hellenistiska traditionen av anakreontisk imitation blomstrade i en ovanligt vänskaplig anda; syftet var att bli Anakreon för en dag, inte att överträffa förebilden eller tävla. Kanske kan en liknande känsla för genrens ofarlighet ha föresvävat Stiernhielm.
- 34 Martin L. West, ed., *Carmina Anacreontea edidit Martin L. West*, Leipzig 1984, s. xiv. West anger två varianter av notationen: — ∪ ∪ — ∪ — X och X — — ∪ ∪ — X. —
- 35 David A. Campbell, ed., *Anacreontea. Greek Lyric with an English translation by David A. Campbell. In four volumes. II. Anacreon, Anacreontea, Choral lyric from Olympus to Alcman*, Cambridge, Mass & London 1988, s. 8.
- 36 Campbell 1988, s. 8. Han hänvisar till Hephaestion, *Enchiridion*, 5.3. (Campbell 1988, s. 102–103.) Denna verslära från det första seklet i vår tideräkning ger också en fyllig provkarta på andra av Anakreon använda versmått, vilka även de listas hos Campbell (s. 73–75 et passim).
- 37 Han använde det själv även i *Then fångne Cupido*, där en provkarta på svenskspråkig vers på skilda klassiska versmått ges. Valet är Stiernhielms, såväl den franska som den tyska förlagan har andra (och sinsemellan olika) versmått. Så här låter de inledande raderna, där den personifierade kärleken beskriver sin makt:

*MIJn Spirjas macht och wælde
 Sig sträcker öfwer heele
 Thet store Runda: Jorden,
 Och Hafwet, Sielfwe Himmeln
 Erkänne mig sin Herre.*

(Georg Stiernhielm, *Samlade skrifter* (Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhets-samfundet VIII), del 1 (Poetiska skrifter), häfte 1, utg. Johan Nordström, Stockholm 1929, s. 56)

Dessutom används versmättet i en av Stiernhielms övriga latindikter, nr IX, en dissertationsdikt till Jakob Skytte från 1632, dock utan något omnämnande av Anakreon. Komment. I:2, s. 588.

- 38 West 1984, s. xiv. West beskriver också ett antal avvikelser från grundnotationen. Rosen-

- meyer nämner också detta andra versmått, jonisk dimeter med anaklasis (Rosenmeyer 1992, 2).
- 39 Komment. I:2, s. 588.
- 40 Komment. I:2, s. 574–576 nämner former som v. 30, 34 *haecce* och v. 27, 126 *queis* (för *quibus*), en förändring som ger den potentiella metriska fördelen att *queis* ger en lång stavelse. Jag har också noterat att v. 121 *idolum* är oklassiskt (P. G. W. Glare, ed., *Oxford Latin Dictionary*, Oxford 1982, har endast den grekiska formen *idolon*; betydelsen torde vara densamma). Inget av detta är otypiskt för språkbruket på Stiernhielms tid. Några belägg för att Stiernhielm medvetet skulle ha sökt arkaismer i sin latinpoesi finns inte. Hans Helander (Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas*, Uppsala 2004) nämner heller ingenting om detta i sin stora inventering av nylatinet i Sverige. Stiernhielms intresse för fornspråk hade patriotiska förtecken och inkluderade inte äldre latin.
- 41 Bernt Olsson, *Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmstudier*, Lund 1974, s. 242–261; Lindroth 1913, passim.
- 42 Rosenmeyer 1992, s. 74–93 beskriver stilmedel karakteristiska för dikterna i *Anacreontea*. Sammanfattningsvis specificerar hon anafor, kiasm, tautologi, oxymoron, refräng, katalog samt frånvaron av metafor och simile som mest typiska. Karakteristiskt men mindre frekvent anser hon också att förekomsten av rollekar och allegorier är. I den anakreontiska diktning som förekom i Stiernhielms samtid är tendenserna inte minst till upprepning än mer framträdande.
- 43 Olsson 1974, s. 252 samt Lindroth 1913, s. 257–259.
- 44 Lindroth 1913, s. 267 f., påpekar att inrim även är frekventa i *Hercules*, och att inrim i hexameter hade sina förespråkare på kontinenten. Däremot förekommer bara något enstaka slutrim i *Hercules* (v. 65–66).
- 45 Som ett exempel ur mängden kan anföras en bröllopsdikt ur Taubmanns *Anacreon Latinus*, s. 134; ett antal rader som stilistiskt ligger nära Stiernhielms: *Et, Quid meas Columbas / Me poscis? Ida, dixi. / Et quid meos sonores, / Et quid meos lepores, / Et quid meos amores: / Et quid meas Camaenas / Me poscis? Ida, dixi.* ("Vad begär mina duvor av mig? Ida, jag har sagt det. Och vad begär mina välljudande, mina muntra, mina kära, mina musor av mig? Ida, jag har sagt det.") (Friedrich Taubmann, *Friderici Taubmani Anacreon Latinus. Ad Frid. Gulielmum, Electurae Sax. Administrat.* Ur: *Melodaesia sive Epulum Musaeum. [...] Ludi Iuveniles Martinalia & Bacchanalia: Cum productione Gynaecei.* Leipzig 1597. Digital publikation av universitet, Mannheim: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/camena/taubi/te02.html> (08-05-30)).
- 46 Lindroth 1913, s. 153 ff.
- 47 Denna uppställning har jag tolkat som kiasmisk; Mogren 1963, s. 27, har uppenbarligen gjort en annan läsning då han citerar *Virtus celebrata et antecellens* som en enhet. Som Olsson 1974, s. 245, påpekar kan Stiernhielms kiasmer vara eleganta men också förvirrande för den ouppmärksamme läsaren; och i några fall också tvetydiga; Olsson exemplifierar med *Hercules*, v. 258: "Stolte och store gå frij, och slippa de trotzige Drottar".
- 48 Lindroth 1913, s. 269, som finner att Stiernhielm ofta använder frågeformen även i *Hercules*.

- 49 Det kan också noteras att förutom sedvanliga antika och samtida källor noterade Stiernhielm dessa stilmedels förekomst i gamla isländska sagor och fornsvenska lagtexter (Carl Ivar Ståhle, ”Språkteori och ordval i Stiernhielms författarskap”, *Arkiv för nordisk filologi*, 66, 1951, 52–94, här: s. 85).
- 50 Här finns ett litet eko av Stiernhielms välkända lek med anagram på ordet *danus* i den dikt som skrevs efter den svenska segern över Danmark i sjöslaget vid Fehmarn 1644. (Stiernhielm SS I:1, s. 178, nr XVI) En nyckelrad lyder *Sic Danus in Sunda nil habet nisi nudas undas*, vilket ju skall visa hur det i själva begreppet danskhet finns inbyggt att inte äga någon flotta i Öresund, bara nakna vågor.
- 51 Det är osäkert i hur stor utsträckning Stiernhielm studerade de antika källorna direkt, men hans språkfilosofi är formad i deras anda (Swartling 1909, s. 77). Stiernhielm (liksom majoriteten av tidens bildade svenskar) behärskade inte grekiska lika obehindrat som latin, och flertalet grekiska texter har han sannolikt inhämtat via latinska översättningar och sammandrag. Ståhle 1951, s. 55, visar att Stiernhielm tillägnat sig just Platons *Kratylos* via Goropius Beccanus *Hermathena*, 1580.
- 52 Swartling 1909, s. 77.
- 53 Ernst Robert Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton, N. J. 1953, s. 500, nämner platonska språkteorier som allmänt förekommande, och anför bland andra Calderón som med Stiernhielm samtida exempel. Bland tidigare storheter som diskuterat liknande tankar nämner Curtius (s. 495 ff.) Augustinus och Dante, Isidor av Sevilla och Franciskus av Assisi.
- 54 Curtius 1953, s. 300, 495, exemplifierar med Odysseen, där den hemvändande hjälten presenterar sig som *Eperitos*, kamp, från *Alybas*, sorgfält, osv. En mer seriös innebörd finns också hos namnet Odysseus, den på vilken Zeus är vredgad, ὠδυσαο Ζεῦ. Curtius poängterar också hur ljudlikheter som paronomasi kan passas in under samma konceptuella hatt; ordlekar blir något mer än just lek.
- 55 Se exempelvis Nordström 1924, s. CCCIV et passim samt Georg Stiernhielm, *Samlade skrifter* (Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet VIII), del 2 (Filosofiska fragment), band 2, häfte 1 (Ur Stiernhielms filosofiska papper), utg. Johan Nordström, Stockholm 1924 (passim). Samtida tänkare som påverkat Stiernhielm i sådan riktning är Paracelsus och Comenius (Nordström 1924, s. CCXXV. Han påverkades i ungdomen också av Johannes Bureus (för övrigt en släkting till hans hustru Cecilia Burea), och senare av exempelvis Bruno, Fludd och Ficino (Nordström 1924, s. CCXXX et passim).
- 56 Nordström 1924, s. CCLXXI, återger bl.a. citatet *Plato interdum sine Luce, sed multa Mente; Aristoteles sine Luce & Mente philosophatur*. (”Platon filosoferar ibland utan ljus men med mycket själ; Aristoteles utan ljus och själ”). Platon har enligt Stiernhielm rätt i mycket, men fel i att han ser materien som oskapad och evig.
- 57 Nordström 1924, s. CCXXVI.
- 58 Nordström 1924, s. CCXXXV.
- 59 *Mens* och *Lux* i kombination kan hos Stiernhielm sägas motsvara stoikernas världssjäl, jfr Nordström 1924, s. CCCXXI och CCCXXVII.
- 60 Nordström 1924, s. CCCX f.

- 61 Nordström 1924, s. CCCXIX.
- 62 Beskrivningen av Stiernhielms språkteori följer Ståhle 1951, s. 61 ff.
- 63 Stiernhielm ägnade ju stor iver åt att återfinna och även rekonstruera fornsvenska ord för användning i *Hercules*, i syfte att komma så nära urspråket som möjligt. Som bekant hävdade Stiernhielm att fornsvenskan var detta urspråk, inte hebreiskan (eller något annat språk), och författandet av poesi på detta språk var ett patriotiskt såväl som etymologiskt projekt.
- 64 Stiernhielms intresse för Ramon Llulls *ars magna* grundlades redan under studietiden; han ägnar ett par sidor i sina *Loci communes* åt att beskriva denna konst. Fd 4:1.
- 65 Ståhle 1951, s. 55–56.
- 66 Ståhle 1951, s. 55–56.
- 67 Fd 6 (opag). Ordet *aura* återfinns först på en lista med härledning av roten A som har med ljuset att göra. I ett annat sammanhang beskrivs roten A och dess aspekt av varande (*esse*), och här noterar Stiernhielm AURA som härlett ur AVA och med släktskap till AUGA, AULA och AFLA. Fd 6 (opag).
- 68 Fd 6 (opag).
- 69 Ur *MA* härleds sedan MAN/MON, dit ordet *mens* förs, med de besläktade *mensura*, *memoria* och *mentior*, liksom med sv. *mena* och *minne*; dessa hör till de positiva orden. Fd 2:2:1, utkast till *Radix Ma*, avsnitt XXV, Stiernhielms egen numrering. Ur *MA* härleds också MOTH, dit *medulla* hör, upptaget i en serie ord som har att göra med materia och moderskap, *moth est rerum Principium Passivum*. Fd 2:2:1, utkast till *Radix Ma*. Listan inkluderar ord som *materia*, *matula*, *medulla* och sv. *madusa* Fd 2:2:2, bl. 19, *Radix Ma*. (Ordet *madusa* används för övrigt i *Hercules*, v. 171.)
- 70 Rötterna pendlar mellan: "*Lucem & Materiam, intra vitam & mortem; Potentiam & impotentiam; Ortum & Occasum, Generationem & Corruptionem*". Stiernhielm nämner även *logos* på den positiva sidan. Som motpoler nämns tomrum och intet, *nihil*. Citaten ur Fd 6 (opag, bladet har rubrik *RADIX*)
- 71 "*u obscurum, Skugga*", jfr Ståhle 1951, s. 56.
- 72 "*m obscurum quoddam murmur habere, Hum, mumla*", jfr Ståhle 1951, s. 56. *limus est, aquam et terram continens, obscura, surda*. ("den är gränsen som håller vatten och jord, den är mörk, döv") jfr Ståhle 1951, s. 62.
- 73 "*I penetrat, Pijl, pinna, pijk*", jfr Ståhle 1951, s. 75–76. Ståhle jämför även med de rader i *Hercules* som presenterar kärleksguden Astrild med sina pilar, v. 98–102.
- 74 Ståhle 1951, s. 80 (hämtat från Fd 5).
- 75 Citat ur *Hercules* i denna uppsats följer Stiernhielm, SS I:1.
- 76 Axel Friberg, *Den svenske Herkules. Studier i Stiernhielms diktning*, Lund 1945, s. 92–105.
- 77 Johannesson poängterar att Stiernhielm i anmärkningsvärt hög grad förblir sina ungdomsideal trogen, även om de språkliga uttrycken förfinas (Kurt Johannesson, *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock*, Uppsala 1968, s. 32).
- 78 Stiernhielm, SS I:1, nr I, s. 155–159, *Carmen Jambicum Dimetrum*. Verket är en disputationsdikt till vännen Johannes Achatius.
- 79 Stiernhielm, SS I:1, nr I, s. 158. Översättning ur Kommentar I:2: "Här, här bor Ron, här bor

- den gyllene Friden och den bestående Glädjen, här väljer den eftertraktade Hälsan sin boplatz.” (SS I:2, s. 579.)
- 80 Mohnike, Thomas, ”Mehrstimmigkeit barocker Repräsentation. Der Paratext in den Ausgaben von Georg Stiernhielms *Hercules* und sein Einfluss auf die Interpretation.” i Baumgartner, Walter (red.), *Ostsee-Barock. Texte und Kultur*, Berlin 2006, s. 270 et passim.
- 81 Aristoteles vänskapssyn som genomsyrad av tanken på ömsesidig nytta och praktisk handling framhålls av Österberg (Eva Österberg, *Vänskap – en lång historia*. Stockholm 2007, s. 52–55), liksom hur dessa tankar lever vidare in i tidigmodern tid, då vänskapens karaktär av samhällelig kraft fortfarande betonas, även om man hos exempelvis Montaigne kan börja ana en förskjutning av vänskapsdefinitionen åt det psykologiska hållet (Österberg 2007, s. 61).
- 82 Fd 4:1. Här framgår att Stiernhielm har inhämtat moralfilosofiska tankegångar ur J. H. Alstedius encyklopedi, *Encyclopaedia septem tomis distincta*, Herbomae 1630. Jämför Sven Delblanc, ”Hercules magnanimus. Ett bidrag till tolkningen av Stiernhielms *Hercules*”, *Samlaren*, 1961, s. 53.
- 83 Curtius 1953, s. 179.
- 84 Herkules är ”til ähra född och erkoren” (v. 88–89). Friberg har rätt ut sambandet mellan antikens äreuppfattning och renässanshumanismens version, sådan den tolkades av svensk adel, se Friberg 1945, s. 185 f., 204 f., 209. I stiernhielmsk etymologi finns även ett språkligt samband mellan adel, ädel och ätt, vilket förklarar adelsmannens medfödda anlag för adelhet, se Stähle 1951, s. 87.
- 85 Likheterna mellan *Idyllion* och Horatius texter har påpekats i Komment. I:2, s. 605. Citaten lyder som följer: *Sat. 2, 8, 63 – 65 ... Balatro suspendens omnia naso / ”haec est condicio vivendi” aiebat, ”eoque / responsura tuo numquam est par fama labori”* Balatro, som brukar rynka näsan åt allt, sade: ’sådana är livets villkor, och därför kommer aldrig det som ryktet må genmäla att bli lika stort som ditt arbete’; *Sat. 1, 6, 1 – 6: Non quia, Maecenas, Lydorum quidquid Etruscos / incoluit finis, nemo generosior est te, [...] ut plerique solent, naso suspendis adunco / ignotos, ut me libertino patre natum.* ”Fastän ingen av lydierna som brukar etruskiska länder är av bättre börd än du, Maecenas...brukar du inte, som de flesta, rynka näsan åt obemärkta, såsom mig, född av en frigiven far.”
- 86 Hesselman i Columbus 1935, s. 22, återger hur Columbus med visst beklagande påpekat att Stiernhielm på sin ålders höst uppskattade lättare läsning, och nämner bland annat Horatii satirer, liksom Juvenalis, Plautus och Aristofanes. *Torde wäl ok stundom taa Petronium i handen, så gammal som han war.*
- 87 I detta brev använder Horatius också det ordspråksmässiga *cane peius et angui vitabit* (vv 30–31) som Stiernhielm också gjort bruk av, jfr *Idyllion* v. 84–85: *Cane et angue pejus atro vitatur [...]*. Parallellen har påpekats i Komment. I:1, s. 605.
- 88 Stiernhielm SS I:1, s. 117.
- 89 *Memorabilia*, II, §28: *siue ab amicis diligi, amicis benefaciendum* (”vill du värderas av vänner bör du vara till nytta för dina vänner”). Den latinska översättningen är hämtat ur Michael Neanders *Pythagorae et Phocylidae poemata antiqua* (återgiven av Olsson 1974, s. 103). I detta verk är Silius Italicus och Xenofons vägvalsberättelser återgivna tillsammans, och där kan Stiernhielm ha läst dem, så som Olsson 1974, s. 85, har visat.

- 90 Det första citatet betyder i sin helhet: ”Sann vänskap önskar sig tre ting: Dygd (hederlighet); Umgänge (gemytlighet); Nyttå (nödvändighet).” Stiernhielm hänvisar här till Plutarchos. Fd 4:1, bl. 19. Den sistnämnda meningen kommer ursprungligen från Cicero, *de Off.* 1, 19; men detta är en flitigt citerad fras som Stiernhielm kan ha läst utanför sitt sammanhang. Fd 4:1, bl. 19.
- 91 Olsson 1974, s. 158 f. Han jämför *Hercules* v. 444–447 med Pauli kärleksbudskap i 1. Kor. 13:1. Han visar också hur denna i handling visade medmänsklighet sedan antiken är knuten just till Herkulesgestalten, något som varit till hjälp när man velat tolka Herkulesmyten med kristna förtecken.
- 92 Friberg 1945, s. 131. Olsson 1974, s. 174 not 13, anser detta missvisande, eftersom ju mildheten sedan gammalt var förbunden med Herkules.
- 93 Mohnike 2006, s. 262–263.
- 94 Fd 4:1, bl. 20. Jag har inte kunnat finna någon källa till betraktelsen.
- 95 Framför andra Friberg 1945, s. 34 f. Han slår fast att Cats måste ha varit känd för Stiernhielm, även om konkreta referenser saknas. Stiernhielm har i *Loci communes* hänvisat till flera emblemböcker och visat intresse för genren; att Cats saknas i dessa noteringar påbörjade på 1610-talet beror rimligen på att första utgåvan av Cats emblem utkom först 1618, och att Stiernhielm inte läst den förrän senare. Walde (Otto Walde, ”Om Georg Stiernhielms bibliotek. Några anteckningar”, i *Donum Grapeanum. Festskrift tillägnad överbibliotekarien Anders Grape*, Uppsala 1945, s.132) delar också uppfattningen att Stiernhielm läst och troligen ägt verk av Cats.
- 96 <http://emblems.let.uu.nl/c162751.html> (08-05-30) samt <http://emblems.let.uu.nl/c162728.html> (08-05-30).
- 97 Cats anger här ingen källa; men det rör sig om ett grekiskt ordspråk, vars latinska översättning Cats kan ha hämtat exempelvis från Erasmus, *Adagia*, eller Andreas Schottus, *Adagia sive Proverbia Graecorum*, spridda ordspråkssamlingar där sentensen finns med.
- 98 Denna ofta citerade rad återges också exempelvis i Erasmus *Adagia* (Erasmus, *Adagiorum Chiliades des Erasmi Roterodami quator cum sequicenturia, ex postrema autoris recognitione*, Basel 1559, s. 935).
- 99 Bakgrunden till Stiernhielms dygdeuppfattning och moralfilosofi har diskuterats av många, och utöver aristoteliska element har bland annat nyplatoniska, nystoiska och kristna inslag lyfts fram. Stiernhielms filosofi har skildrats mycket ingående inte minst av Johan Nordström. Lipsius med bl.a. *De Constantia* var en stark influens redan under studietiden; han citeras flitigt i *Loci communes* (Fd 4:1 passim). Plotinos var likaledes en stark influens. I sina filosofiska anteckningar hänvisar Stiernhielm både till den stoiska världsjälen och den platoniska motsvarigheten (Fd 4:2 passim). Att Gud är dygdens upphov slås fast i *Hercules* (v 448); syntesen mellan klassiskt och kristet har bl.a. diskuterats av Delblanc 1961, s. 25–27.
- 100 Som Olsson (Bernt Olsson, ”Mårten Pederson Blixencronas almanacksanteckningar”, *Svensk Litteraturtidsskrift*, 1967, s. 82), visat lärde de de båda männen känna varandra 1661 genom Stiernhielms vän Mårten Peder Blixencrona, hos vilken Columbus då blivit informator.

- 101 Undantaget gäller en anekdot som handlar om den jordiska kärleken som livets krydda. Detta ämne var annars inte främmande för Stiernhielm i hans skrivna alster heller, men är inte riktigt passande i en dikt som lovprisar (manlig) vänskap.
- 102 Detta källkritiska problem beskrivs exempelvis av Delblanc 1961, s. 21. Delblanc hänvisar också till den generella beskrivning av dygder som Columbus senare ger i *Rådrijk.* (s. 51 & passim).
- 103 Fd 4:1, *Loci communes*.
- 104 Tabellen återfinns i Fd 4:1, *Loci communes* (opag., sista bladet). Jämför Delblanc 1961, som härleder den uppräknning av dygder som finns i *Hercules* till denna aristotelisk-skolastiska kristna tradition. Delblanc finner i *Hercules* nio dygder: *pietas, justitia, liberalitas, temperantia, prudentia, veritas, comitas (=humanitas), mansuetudo* och *fortitudo*. Denna lista inkluderar sju av de i *Loci communes* listade moraliska dygderna, samt *pietas* och *prudentia* (den fjärde kardinaldygden). (Delblanc 1961, s. 51.)
- 105 Olsson 1974, s. 120.
- 106 Ståhle 1951, s. 69 f., nämner en isländsk utgåva, ”Syrach Islandsch” från 1580, som viktig källa till Stiernhielms arbete med sin ordbok *Gambla Swea- och Götha-Måles Fatebur*. Stiernhielm har också flitigt studerat Salomos vishet i isländsk språkdräkt för samma syfte.
- 107 Den koppling jag här vill göra innebär alltså inte något påstående om att Stiernhielm skulle ansett att bildning automatiskt leder till vishet. Så var alls inte fallet, vilket exempelvis i *Hercules* (v. 437–443) framgår med all önskvärd tydlighet. Däremot var det brukligt att föreställa sig bildning som ett adelsmärke, och bildning i kombination med omdöme som en väg mot vishet.
- 108 Columbus berättelser om Stiernhielm återges ur Columbus 1935, s. 11–20
- 109 Fd 4:1, *Loci communes* (opag., sista bladet).
- 110 Delblanc 1961, s. 55.
- 111 Det första citatet är hämtat ur Columbus 1935, s. 11 och det andra ur samma arbete s. 15.
- 112 Gagnerus har en liknande anekdot från den tid då folk fortfarande munhöggs på latin: drottning Kristinas franske läkare och gunstling, Bourdelot, som inte hörde till Stiernhielms favoriter, lär en dag ha klagat på att Stiernhielm verkade sur: *Tu es valde morosus*, varpå Stiernhielm, inte riktigt hovmannamässigt, skall ha svarat *Sed tu es ultima syllaba*. (”Du är väldigt sur”, ”Men du är sista stavelsen” (*sus*=svin)). Återgivet av Swahn (Sigbrit Swahn, *Ryktets förvandlingar. Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet – en studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige*, Lund 1974, s. 125).
- 113 Båda citaten ur Columbus 1935, s. 18.
- 114 Belöningen för *modestia* är lagom mycket ära, *honores vulgares*, ett mått lämpat för vanligt folk. Den verkligt stora äran är belöningen för stormannadygden *magnanimitas*, den dygd som Herkules eftersträvar i Delblancs tolkning.
- 115 Columbus 1935, s. 17.
- 116 Även Johannesson 1968, s. 32, observerar att det nog finns mycket av Stiernhielm själv i dygdekatalogen, dock utan specifik referens till Columbus eller annan källa.
- 117 Olsson 1974, s. 153–154 (dygd), 161 (visdom), 166 (ära).

- 118 Se exempelvis Lindroth 1913, s. 97 och Delblanc 1961, s. 19–20. Begreppen ära och ärelystnad har debatterats genom moralfilosofins historia, och olika distinktioner har gjorts för att lyfta fram den goda sortens ärelystnad, som aldrig får vara ett självändamål. I svensk Stiernhielmsforskning har man också velat lyfta fram en kontrast mellan nystoisk dygdeuppfattning (dygden är sig själv nog) och den på ära mer fokuserade syn Stiernhielm lägger fram i *Hercules*. Se bl.a. Delblanc 1961, s. 23 och Olsson 1974, s. 171.
- 119 Enligt Columbus skall Stiernhielm, tillfrågad om vem som är lycklig här i världen, ha svarat att det är den som har ett ämbete som tilltalar hans sinne och som ger lön att föda hans kropp. Där har han sin *Libertatem, gloriam, laudem, quam sequuntur amor et honor*. På Columbus invändning att ingen frihet finns i tjänst svarade Stiernhielm att ”den söteste Libertet för en ädel siäl, at få utstå möda ok fara för heder ok ähra” (Columbus 1935, s. 18–19).
- 120 Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*, Stockholm, 1975, s. 32. Förutom retorikövningarna nämner Sten Lindroth här en dikt av Rudbeckius, ”Praemium virtutis honor”. Rudbeckius visar också fram ”Dygden medh Ähra” i sin ”Hercule Alcmeneae son”, ur *Insignis Adolescentia* (1624), citerad efter Hjalmar Lindroth 1913, s. 29.
- 121 Komment. I:2, s. 131.
- 122 Jämför Olsson 1974, s. 157.
- 123 Columbus 1935, s. 17: ”*Vita Somnium umbrae*. När han en gång kom til at dicurera om werden ok däss fåfånglighet, brast han ut i de orden, at af alt däd han hade läst ok hördt war ingenting rättare ok nåttare sagt, än thet, at mänsklike lefwernet är övvar σικιάς thet är. *Somnium umbrae*; en skuggedröm. (Dröm om skuggan eller i skuggan) hwilke ord jag sedan i *Pindaro* har igänfunnit.”
- 124 Komment. I:2, s. 332. Detta är ju den balett till vilken Descartes skrev den franska texten (och för övrigt Freinsheimius den tyska).
- 125 Stiernhielm, SS I:1, s. 86
- 126 Återgivet av Gagnerus 1776, s. 109. Hexameterraden är hämtad ur Pers. 1, 1.
- 127 Petrus Rudbeckius, ”Om Hercule Alcmeneae Son” ur *Insignis Adolescentia*, 1624, citerat efter Swartling 1909, s. 112.
- 128 Ur Pindaros 8:e pytiska ode i översättning av Emil Zilliacus och Sture Linnér, i Sture Linnér, *Den gyllene lyran*, Stockholm 1989, s. 191.
- 129 Enligt Nordström är Stiernhielm starkt påverkad av Giordano Bruno i sin syn på tomrummet. Denne hade liknande tankar om tillståndet före skapelsen. Även i sin syn på världens uppbyggnad har de båda enligt Nordström besläktade tankar, och Stiernhielm skall ha påverkats av Brunos kopernikanska världsbild och beskrivit ett universum byggt på himlakroppars rörelse i vacuum (Nordström 1924, s. CCCXXXVIII, CCCLIV).
- 130 Stiernhielm, SS II:2, hft 1, s. 15.
- 131 Se Nordström 1924, s. CCCXI, CCCLVI samt Stiernhielm, SS II:2, hft 1, s. 70–71.
- 132 Fd 4:4, bladen 13:1 och 65:1.
- 133 Översättning Malm (Mats Malm, *Det liderliga språket. Poetisk ambivalens i svensk ”barock”*, Stockholm 2004, s. 268). Originaltexten lyder: *Hac eadem ex Tenebrarum abyssu errepentes, per Umbras, in Lucem; ex tristi regia Ditis, usque ad Solium Iovis alacriter ascendimus* (Nordström 1924, s. 50).

- 134 Även andra tänkbara fäder till gracerna finns; den mytologiska traditionen är svävande på denna punkt.
- 135 Knott & Manning (1936), s. 175.
- 136 Erasmus, 552. Stiernhielm refererar ofta till detta standardverk. *Loci communes* (Fd 4:1 passim).
- 137 Lijf-laat=död, ett av Stiernhielms arkaiska ordval. Glosan förekommer i landskapslagarna, Ståhle (1951), s. 81.
- 138 Delblanc (1961), 56, som presenterar sin tolkning med vissa reservationer; den har också mött invändningar. Olsson (1974), s. 173. Det man mest diskuterar är dock tolkningen av radslutet om att välja "liif-laat"; vilket man inte bör se som en allmän (synnerligen okristen) uppmaning till självmord hellre än vanära, men möjligen som en soldats känsla i striden.
- 139 Olsson (1974), s. 173.
- 140 Fd 4:1, bl. 19. Stiernhielm anger bredvid citatet referensen Martial. *Epiqr.* 14.1.10, men jag har inte kunnat finna denna rad hos Martialis.
- 141 Lindroth 1913, s. 61. Hos Silius Italicus, vars *Punica* Stiernhielm skattade högt, är dygden lång och manlig – de flesta ser nog då också en slank gestalt för ögonen.
- 142 Ur Rudbeckius, "Hercule Alcmenae son", citerat efter Lindroth 1913, s. 29.
- 143 "Uppenbarligen skänker drottning Pengar en fru med hemgift och trohet och vänner och börd och skönhet."
- 144 Fd 7:1, bl. 31, utdrag ur ett etymologiskt arbete om hebreiska skrivtecken; citatet anknyter till en beskrivning av symbolvärdet hos ett dylikt. Handstilen är inte Stiernhielms egen, utan en prydlig högerlutad piktur, som möjligen kan ha tillhört en av de studenter han ibland anlätade som skrivhjälp. Stiernhielms intresse för hebreiska var långvarigt, men det finns indicier som pekar på ett intensivt studium just vid tiden för *Idyllions* tillkomst. Walde 1945, s. 124, påpekar att Stiernhielm under sjöresan från Livland studerat Casaubonus, *De quator linguis commentationis, pars prior de lingua hebraica et de lingua saxonica*, tryckt i London 1650. Stiernhielms exemplar av detta verk är bevarat och innehåller generöst med anteckningar, bl.a. en daterad *In Portu propè Waxholm. die 13. Aug. 1656. GS*.
- 145 Maria Berggren, "När musan talade latin. Georg Stiernhielm som latinpoet", *Den nordiska mosaiken. Humanistdagarna 15–16 mars 1997*, Uppsala 1997, s. 60 sammanfattar tidigare forskning kring Stiernhielms latindiktning.
- 146 Stiernhielms förtrogenhet med Vergilius behöver knappast bevisas, men det kan ändå påpekas att han använt stycken ur den femte respektive sjätte eklogen till en centodikt. Olsson 1974, s. 250 f. har analyserat denna.
- 147 Columbus 1935, s. 20
- 148 Swartling har funnit arkivuppgifter som visar att Stiernhielm erbjudits denna tjänst först 1660 (Swartling 1909, s. 101). En äldre källa, Carl-Gustaf Nordin (minnestal över Stiernhielm inför Svenska Akademien 1791), anger inte specifikt när Stiernhielm skulle ha tillträtt sin tjänst, men hävdar att han avsåg sig den först efter Karl X Gustavs död, då det minskade allvaret i utförandet av kollegiets direktiv gjorde den redan tidigare obehagliga tjänsten ännu mer belastande (Swahn 1974, s. 135). Gagnerus å sin sida påstår att Stiern-

- hielm påbjöds att arbeta inom reduktionen redan 1650 (sic), men att han avböjde, och hellre levde fattig (Gagnerus 1776, s. 75).
- 149 Fries 1889, s. 174.
- 150 Erik Oxenstierna blev rikskansler som 30-åring, och fick under sin korta period vid makten tampas med såväl utrikes konflikter och krig som den inrikespolitiskt hetaste potatisen: reduktionsfrågan. Hans utgångspunkt var faderns reduktionsmotstånd, dock modifierat av bådas ovilja mot slöseri, såväl adligt som kungligt (och då i synnerhet Kristinas överfrikostiga donationspolitik). 1655 år reduktionsriksdag med dess kompromisslösning var i stor utsträckning Erik Oxenstiernas verk. Reduktionen blev dock mer omfattande än han velat.
- 151 Starbäck, Georg C och Bäckström, P. O, *Berättelser ur svenska historien. Sjette bandet. Carl X Gustaf. Carl XI*, Stockholm 1886, s. 236–237. Behmers motstånd anges i tiden som nära föregående en specificerad skrivelse till konungen daterad 13 augusti.
- 152 Jfr exempelvis von Vondels kommentarer till sin holländska översättning av Vergilius ekloger 1646, Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, http://www.dbnl.nl/tekst/vondoo1deweo6_01/vondoo1deweo6_01_0007.htm, (08-05-30).
- 153 Plato, *Plato. With an English translation. VI. Cratylus, Parmenides, Greater Hippias, Lesser Hippias*, by H. N. Fowler, London & Cambridge, Mass. 1953, s. 44.
- 154 Walde 1945, s. 111 not 3 omtalar att Stiernhielm ca 1620 tecknat sig Georg. OL. Mont. i en av honom ägd bok. Disputationsdikten till Olaus Johannis Moraeus från 1626, nr V i Stiernhielm, SS I:1, är undertecknad *GEORGIUS LILIA SueoMontanus Philologiae Stud.* Se även Swartling 1909, s. 16 not 6, som visar hur Stiernhielm 1624 i handlingar från Västerås läroverk omtalas som *Georgius Olai Cuprim*, samt s. 17 not 3.
- 155 *Tandem Lilia serta dabunt: / Lilia syncerae candent virtutis imago. / Haec cole: Pulcra dabunt, Lilia, serta tibi.* Stiernhielm, SS I:1, nr X, s. 170. Översättning ur *Komment. I:2*, s. 589: ”Till slut skall liljan ge en krans. / Liljan lyser vit som en bild av den ofördärvade dygden. Vårda den: den skall ge dig en vacker krans, Lilja.”
- 156 Pseudonymen använde Stiernhielm till sin *Harm-Skrift öfwer den hängde Astrild* (Stiernhielm, SS I:1, s. 33–37); en rolig klagan över vacklande amorös förmåga, som för övrigt Wrangel (Ewert Wrangel, *Sveriges litterära förbindelser med Holland. Särdeles under 1600-talet*, Lund 1897, s. 203), härlett till holländska förebilder. Olsson 1974, s. 179–180, diskuterar inte dessa men väl ett flertal andra möjliga förlagor från senantik till renässansensemblematik. Som var och en ser är den etymologiska tanken bakom innovationen ”Kannitmer” inte olik det latinskättade ”impotens”.
- 157 Stiernhielm, SS II:2, hft I, s. 61 ff.
- 158 Fd 5, bl. 89–90.
- 159 Fd 6 (opag), sidan har rubriken *Anotata ex Idolatria Vossij*.
- 160 Fd 7:1, bl. 3. Liknande härledningarna finns också i samma handskrift, bl. 44–45.
- 161 Fd 7:1, bl. 35.
- 162 Fd 6 (opag).
- 163 Fd 7:1, bl. 23.
- 164 I *Anacreontea* förekommer alla slag av vainsinne Platon beskriver, vilket Rosenmeyer 1992,

- s. 197–198, har kartlagt. Gestalten Orestes förekommer dock bara en gång i *Anacreontea*, och då i sin traditionella gestalt av hämnare: i dikt 9 beskrivs flera tragiska gestalters vansinne, bland annat Orestes efter mordet på Klytaimnestra. Deras desperation förstärks genom det upprepade *θέλω, θέλω μανῆναι* ("jag vill, jag vill, bli galen" v. 3; 9; 19), som också syftar på diktarens längtan efter rusets vansinne. Campbell 1988, s. 172.
- 165 Som en parallell kan noteras att han använder uttrycket *pro oraculo* som ordspråksliknande idiom; jfr det irriterade utropet i *Anticluverius*: *...hunc Cluverius pro oraculo nobis exhibet & commendat!*; ("Cluverius förevisar sanningar i oraklets ställe") (Georg Stiernhielm, *Georgi Stiernhielmi Anticluverius. Sive scriptum breve, Johanni Cluverio Dantisco-Borusso oppositum: gentis Gothicae originem et Antiquissimam in Scandia vel Scandinavia Sedem Vindicans*, Stockholm 1685, s. 29).
- 166 Nordström 1924, s. 47: *Decantatum illud γνῶθι σεαυθόν, vocem Pythiam, Summam esse Sapientiae humanae, adeo celebris est apud Philosophos sententia, ut ei nemo veterum ausus sit unquam refragari.* "Detta upprepade 'känn dig själv', det pytiska budskapet, sades vara krönet av mänsklig vishet, dessutom är meningen omtalad bland filosofer, så att ingen av antikens människor vågade opponera sig mot den."
- 167 Här kan finnas en blinkning till en mer lättsam diktsamling av Friedrich Taubmann, *Anacreon Latinus*, s. 132, där frasen *veriora vero* också förekommer, för övrigt i samma bröllopsdikt som tidigare citerats i not 45. (Utöver denna korta fras finns ingenting som kan misstänkas vara ett citat; det är inte fråga om centodiktning. Däremot kan man alltså urskilja stilistiska likheter.)
- 168 Curtius 1953, s. 203.
- 169 Curtius 1953, s. 206.
- 170 Stiernhielm, SS I:1, nr XXVII, s. 189. Översättning ur *Komment. I:2*, s. 608. Dikten härrör visserligen från 1667, men det är sannolikt att Stiernhielm haft tanken tidigare. Det adliga namnet valde han redan vid 1630-talets början.
- 171 Stiernhielm, SS I:1, nr XVI, s. 178.
- 172 Stiernhielm säger i *Monile Minervae* att man genom att känna sig själv kan lära känna Gud. Jfr Nordström 1924, s. 47 f., ur *Monile Minervae: Qui enim Seipsum cognoscit, transit in DEUM, ut Dei VERBUM tradidit.* ("Ty den som känner sig själv övergår till Gud, så att han förmedlar Guds ord") samt s. 49: *Est enim disciplinarum omnium pulcherrima ac maxima, Seipsum nosse. Si quis enim Seipsum norit, DEUM cognoscit* ("Ty att känna sig själv är vackrast och störst bland alla konster. För om någon känner sig själv känner han Gud"). Malm 2004, s. 270–272, vill tolka detta i huvudsak som en uppmaning att lära känna människans villkor genom att studera hennes plats i världsordningen; kunskap om Gud nås genom förståelse av naturen. Giltigheten hos denna naturfilosofiska tolkning behöver inte utesluta att Stiernhielm också avsett den moralfilosofiska tanken att självkänedom bör leda till valet av ett dygderikt liv. I själva verket är detta en bärande tanke i *Hercules*.
- 173 Stiernhielm beskriver detta i Fd 9**, bl. 49, och han hämtar uppgifterna ur ett angivet verk, *Iacobi Lauri Roma Antiqua*. (Dateringen på hela denna folder är av Nordström angiven till 1656 och framåt, så möjligen läste Stiernhielm denna bok först efter *Idyllions* tillkomst.)
- 174 Fd 9**, opag. blad mellan 36 och 37. En uppställning med de tre gudarna Jupiter, Juno och

- Minerva med vidhängande attribut ljus, jord respektive själ (med hänvisning till Lipsius) finns även i Fd 4:4, bl. 28:1.
- 175 Fd 6 (opag.)
- 176 Fd 2:2:2, avsnitt XXV (Stiernhielms egen numrering).
- 177 Stiernhielm, SS I:1, s. 42. Ordet ”slögd” noteras av Stiernhielm dels i betydelsen hantverk, dels som synonymt med klokhet, *prudentia* (Stähle 1951, s. 82).
- 178 Opitz citeras efter Swartling 1909, s. 39.
- 179 Flickan döptes 1645 med Axel Oxenstierna och Per Brahe som faddrar, och drottningen bar själv fram barnet (Per Wieselgren, *Georg Stiernhielm*, Stockholm 1948, s. 38 f.).
- 180 Exempelvis har drottningen har sannolikt dansat rollen som Pallas i *Freds-Afl* (1649), till vilken Stiernhielm skrev den svenska texten (Komment. I:2, s. 332).
- 181 Stiernhielm, SS II:2, hft 1, s. 6.
- 182 Myten beskrivs ursprungligen i Ovid. *Met.* 6.85
- 183 Stiernhielm, SS II:2, hft 1, s. 6.
- 184 Stiernhielm, SS II:2, hft 1, s. 7 f.
- 185 *ad utriusque Arachnes exemplum* (Stiernhielm, SS II:2, hft 1, s. 8).
- 186 Nordström 1924, s. 216.
- 187 Malm 2004, s. 267.
- 188 Karl Erik Steneberg, *Kristinatidens måleri*, Malmö 1955, s.142–144.
- 189 ”Den märkliga allegorien har, därpå kan man knappast tvivla, sina rötter i Georg Stiernhielms skapande fantasi” (Steneberg 1955, s. 144). Porträttet återges som plansch 54 i Stenebergs arbete.
- 190 ”Och var och en känner kraften av hennes strålar” (Steneberg 1955, s. 205 f.). Utdrag ur en längre hyllningsdikt till Kristina av Joost van den Vondel. Det citerade stycket avslutar dussinnet rader där Kristina närmast liknas vid en stoisk världsande, och vars innehåll Steneberg sätter i samband med vad han ser som Stiernhielms filosofisk-politiska program, och väljer att betrakta som en hovpropagandistisk helhet.
- 191 Malm 2004, s. 278.
- 192 Stiernhielm, SS I:1, nr XXXIII, s. 199. Översättning och datering ur Komment I:2, s. 616. Kommentatorerna påpekar att även Minerva i romersk mytologi knöts till hantverkskunnande, bland annat vävnadskonst. Däremot görs ingen koppling till Arachne, men med tanke på Stiernhielms förkärlek för denna myt anser jag att anknytningen är uppenbar.
- 193 Fd 2:2:2, Fd 2:2:1, Fd 6.
- 194 Citaten ur Fd 2:2:2, avsnitt XXV (Stiernhielms egen numrering)
- 195 Nordström 1924, s. CCXLV f.
- 196 Nordström 1924, s. CCXLIV. Stiernhielms kommentarer inkluderar ett eller annat ”nugae!” (struntprat) men oftare ”pulchra!”, ”belle!”, ”bellissime!”, ”nihil pulchrius!”, ”plane divinum” (vackert, synnerligen vackert, det finns inget vackrare, uppenbart gudomligt) och liknande.
- 197 Fd 9** passim.
- 198 Fd 9**, bl. 57–58. Förteckningen är också tryckt av Nordström, se Stiernhielm, SS II:2, hft 1, s. 200–201. Den omfattar 30 kapitel som avhandlar gudomliga principer, höga dygder, liksom människans och djurens roll i skapelsen.

- 199 Översättning av denna passage ur *Monile Minervae* finns i Malm 2004, s. 268. Originaltexten återfinns i Nordström 1924, s. 49–50.
- 200 Jämför *Emblema Authoris* (1644), där liknelsen om silkesmasken förekommer. Som exempel på hur Arachnes väv återkommer i titlar till filosofiska verk kan anföras ett par exempel ur Fd bladen 4:4 och 28:1: *PEPLUM MINERVAE In Suo sub specie intexta tela Arachneae [...] PHILOSOPHIA & THEOLOGIA hoc est SAPIENTIA vetus & nova; textum a G Stiernhielm*. Dessutom ger Nordström dessa exempel: *MUNDUS HARMONICUS PERFECTUS*, av ”GStiernhielm I ARACHNE”; respektive *PEPLUM MINERVAE in Quo Tela Arachnes acupicta*. Med flera liknande. Förslagen härrör från 1649–1651 enligt Nordström 1924, s. CCXIV.
- 201 Jämför Malm 2004, s. 174, där Stiernhielms av Plotinos påverkade konstsyn diskuteras.
- 202 ”Döden är yttersta målet; i dy wij samkas, och ändas”. (*Hercules*, v. 521). Att jämföras med *Pred.* 3:20 ”Allt går mot samma mål: / allt har kommit av jord, / och allt blir jord igen”; och även Horatius, *mors ultima linea rerum est*; *Ep.* I, 16, 79

ABSTRACT

Mia Anneli Lengborg, *Pengar, dygd, vänskap. Georg Stiernhielms Idyllion Anacreonticum. (Money, Virtue, Friendship. Georg Stiernhielm's Idyllion Anacreonticum.)*

The present study offers a comprehensive analysis of Georg Stiernhielm's *Idyllion Anacreonticum*, its style, literary context and immediate reception. This anacreontic poem, dedicated to two men described as true friends tried in need, consists of a dialogue between the characters Orestes and Menalcas on the subject of how best to achieve and keep friends: through virtue or money. The poem was written in the aftermath of a most trying time for Stiernhielm, and the circumstances preceding the creation of *Idyllion* are analysed, drawing parallels between the poem's style and characters and its author and original recipients. New light is thus shed on the elaborateness of Stiernhielm's composition, with its levels of interplay between historical context and literary form.

Idyllion's underlying theme of choice between virtue and worldliness also has its counterpart in an intricate structure of chiasmic, parallelistic and antithetic stylistic elements. On the surface, the form, metre and stylistic devices employed in *Idyllion* indicate skilful but conventional craft. In this poem, however, Stiernhielm offers innovative and poignant use of his own linguistic theories. Drawing on ideas from Plato's *Kratylos*, he elaborates on the intrinsic meaning of sounds; thus important passages of the poem are stressed by accentuated usage of certain letters and phonemes. The play with hidden meanings is continued in the naming of the poem's interlocutors, names which may have personal, political and also philosophical connotations. In addition to the interlocutors Orestes and Menalcas, the poem's allegorical characters, the goddesses Minerva and Juno Moneta, are analysed.

Stiernhielm's definition of friendship is further discussed, as well as his presentation of the virtues necessary to obtain and maintain friendship. The analysis shows how these aspects of his ethics are expressed in *Idyllion*, and also how closely interconnected the poem is with the

codes of behaviour expressed in *Hercules* and elsewhere in Stiernhielm's works. The deeper significance of *Idyllion* can also be traced to Stiernhielm's general philosophical programme. There is, as it were, an ongoing dialogue not only between the characters in *Idyllion*, but also between *Idyllion* and other works by its author. Through skilful and elaborate composition Stiernhielm thus manages to blend sincerity and satire and to provide an in all respects meaningful whole.